

Filosofisch leerhuis 2011: wat is er nu nodig?

Van januari tot juni 2011 zijn vijfendertig tot vijfenvijftig mensen één keer in de maand samen gekomen in het 'filosofisch leerhuis' om zich te buigen over de vraag; *Hoe kunnen we de ontwikkeling waarin onze samenleving zich bevindt omschrijven en wat is er nu nodig?*

Waarom dit leerhuis

Onze samenleving bevindt zich in een transitiefase: een overgang van de postmoderne tijd naar, tja, naar wat eigenlijk? We zijn ons daar allemaal bewust van, maken ons zorgen, bedenken oplossingen, maar we missen een verbindend geheel. Velen van ons willen niet meer wachten maar wat doen.

Daarom heb ik eind 2010 het initiatief genomen om dit leerhuis op te zetten, leraren te vinden die ons hun perspectief op de vraag wilden geven en deelnemers te zoeken die in dialoog willen gaan om zo te

onderzoeken of we tot een antwoord op de vraag kunnen komen. De bedoeling was dat we, door te leren over oude tradities en hedendaagse filosofische inzichten, met elkaar kennis ontwikkelen waarmee we tot een nieuw verhaal kunnen komen. Dit verhaal helpt ons om bewust bij te dragen aan een verantwoorde ontwikkeling van onze samenleving.

Wat is een leerhuis?

Het "leerhuis" is van oorsprong een joodse instelling waar mensen zich gezamenlijk buigen over de Thora en haar actuele betekenis onderzoeken. Kennisoverdracht en de dialoog zijn daarbij de voertuigen voor de ontwikkeling van de levensfilosofie en het overdragen van de traditie.

In dit filosofisch leerhuis stond niet één levensbeschouwing centraal of één tekst, maar juist een diversiteit aan perspectieven en tradities. Het doel blijft echter gelijk: door kennisoverdracht en dialoog ontwikkelen we een levensfilosofie die ingebed is in de traditie en die past bij de ontwikkelingen van nu.

Hoe vulden we het in?

Het programma bestond uit zes avonden waarop per avond een ander perspectief aan bod kwam, waarna de deelnemers in dialoog met elkaar en met de leraar gingen. We eindigden elke avond met het formuleren van een vraag die vervolgens werd neergelegd bij de volgende spreker.

De sprekers

Rudy Vandamme deed de aftrap met een lezing over de betekenis van ontwikkeling. Vervolgens gaf Bram Moerland zijn visie vanuit de gnostiek en Robin Brouwer vanuit de kritische filosofie. Kees Voorberg gaf het dialogisch perspectief en daarna trad Bünyamin Duran aan om ons wat te leren over het Islamitisch perspectief. Harry Kunneman sloot de lezingenreeks af met zijn visie vanuit de humanistische filosofie.

De lezingen

In dit document vind je de schriftelijke weergave van de lezingen die de verschillende sprekers hebben gehouden. Je kunt zelf kiezen welke lezing je graag wilt doorlezen door op één van de titels te klikken:

20 januari Rudy Vandamme: wonen.....	3
3 februari Bram Moerland: bemoediging.....	8
17 maart 2011 Robin Brouwer: insourcing.....	14
7 april Kees Voorberg: maturity	23
19 mei Bünyamin Duran: understanding each other.	29
9 juni Harry Kunneman: vreedzame begrenzing	41
De zes perspectieven in beeld.....	50
Biografie van de sprekers.....	51

Ik wens je veel plezier en inspiratie bij het lezen van de teksten.

Jikke de Ruiten

20 januari Rudy Vandamme: wonen

Om te beginnen dacht ik tijdens Jikkies introductie aan een van mijn lievelingsverhaaltjes: er is een jonge vrouw die ergens in een dorp woont en niet meer zo gelukkig is met hoe ze opgevoed werd en het leven dat haar voorgespiegeld werd en ze besluit op zoek te gaan naar een leraar. Een leraar die haar komt vertellen waar het op aankomt in het leven, wat er te doen valt, wat er nodig is. En omdat ze het antwoord niet vindt in haar dorp, gaat ze op weg. Ze pakt haar rugzak en gaat op pad, door veld en dal.

Langs het water komt ze in een dorp waar een oude man op een bank zit. Ze gaat naast hem zitten want ze is nieuwsgierig en ze begint een beetje te praten. De man zegt: "Waar ga je naartoe? Je komt niet van dit dorp." "Ja, ik ben eigenlijk op zoek", zegt ze, "naar een

leraar die me kan vertellen waar het op aan komt in het leven en wat we te doen hebben". "Interessant", zegt die man, "boeiende zoektocht. En waar ga je die leraar vinden?" "Ergens onderweg" zegt ze. "Goed, goed." Na een beetje gesproken te hebben staat ze op het punt te vertrekken waarop de man zegt: "ik vind het wel leuk om een eindje met je mee te gaan." Samen gaan ze op weg.

Op een bepaald moment wandelen ze langs een groot veld en het oude manneke kijkt opeens naar een punt. "Wat is dat daar", zegt de jonge vrouw. "Ja, daar is een boom in het midden van het veld en daar scheelt iets aan, maar ik weet niet wat." De vrouw zegt: "kom, laten we doorgaan een leraar zoeken", maar ze zijn nog niet heel ver weg of ze horen veel lawaai. Ze kijken om en inderdaad rond die boom hebben zich massa's mensen verzameld. En ze is nieuwsgierig. Dus ze keren terug en wat zien ze bij de boom: er zit een honingkorf in en daar stroomt allemaal honing uit en al die mensen vangen het op en zijn super blij. Maar zij kan er niet meer bij.

Ze gaan verder, op zoek naar de leraar. Ze zijn onderweg in de bergen en de man stopt in ene keer: "Luister naar die steen." "Wat is er dan?" "Er scheelt iets aan die steen, maar ik weet niet wat. Ik hoor zo een geritsel daarbinnen." "Stenen... kom laten we verder gaan", zegt de vrouw. Maar ze zijn nog niet heel ver weg of opeens horen ze veel lawaai. En ze is nieuwsgierig dus ze keren om: mensen hebben zich verzameld rond de rotsen. Wat is dat daar? Er komen allemaal gouden stromen uit de rotsen en de mensen vangen het op en zijn de rest van hun leven schatrijk. Maar zij kan er niet meer bij. Maar goed, ze is dan ook op zoek naar een leraar hè?

En ze zijn nog niet lang onderweg of ze stappen over een bruggetje, en de man zegt: "Wat scheelt er aan die vissen?" Ze is nieuwsgierig want er zijn allemaal mensen erbij: ze ontvangen allemaal parels van geluk maar het meisje kan er niet meer bij. "Ik vind het zo raar: dat is nu al drie keer", zegt ze, "waarom zeg je me niet dat er iets belangrijks is waar ik op moet letten?" "O", zegt de man: "ik dacht dat je een leraar zocht."

Ik sta voor een benadering die draait om ontwikkeling, als coach en als filosoof en als Rudy Vandamme die geïntrigeerd is door de vraag: wat is dat, ontwikkeling?

De vraag: wat is er nu nodig, is een interessante vraag. Het eerste antwoord dat ik bedacht, is natuurlijk ecologie. Groen! Ik met mijn verlangen naar de natuur. Maar ik denk dat dat nu niet nodig is, anders hadden we al veel ecologischer geleefd. Er is precies net iets anders nodig. Eigenlijk is de vraag het antwoord: die vraag kunnen stellen is het antwoord. Dat zit 'm in het woordje Er – de vraag is niet, wat heb ik nu nodig, wat hebben wij nu nodig, de vraag is wat is *er* nu nodig. Er is iets ergens nodig. Het tweede dat ik leuk vind is 'nodig'. Niet wat wenselijk is, maar: is er iets, iets dat nodig is, waar wij ondergeschikt aan zijn. De aanname is dat er iets moet gebeuren. Het is geen statisch gebeuren, we zijn bezig met verandering, ontwikkeling, beweging.

Hoe denken we over ontwikkeling, wanneer zijn we in Europa beginnen nadenken over ontwikkeling en hoe denken we erover? Ik wil even de geschiedenis induiken: hoe is de geschiedenis van de idee van ontwikkeling? En vervolgens kan ik proberen te evoceren hoe we vandaag denken over ontwikkeling. Daarna wil ik iets vertellen over mijn eigen leven. Theorie en praktijk.

Hoe hebben wij in onze geschiedenis gedacht over ontwikkeling? Ik ben tot de zeer merkwaardige vaststelling gekomen dat de idee ontwikkeling zich heeft ontwikkeld. Het idee van ontwikkeling verandert. Er is een voortdurende herinterpretatie. Hoe is dat verschoven? Het tweede is dat het idee ontwikkeling niet zomaar een idee is, maar het is een centraal idee in de Europese identiteit. Het raakt aan ons vel. De vraag wat is er nu nodig? impliceert een nadenken over hoe we denken over ontwikkeling in de volgende 100 jaar. Waarschijnlijk is de visie van het kapitalisme meer en meer doorgeschoten. We zijn aan het doorschieten.

We beginnen met de Kelten . De Romeinen hebben wel hun rijk uitgebreid, maar dat rijk is op een gegeven moment vervallen. So what. Was dat erg? Kijken we naar de Indianen die een potlatch organiseerden, je verzamelt de rijkdom in je leven (schapen, dieren, huis) tot je echt rijk bent en dan doe je met je dorp een potlatch: je jaagt in een keer je hele bezit erdoorheen; so what... Er is iets gebeurt in onze geschiedenis die zich heeft losgemaakt van vorige beschavingen. We hebben een idee verspreid van ontwikkeling van groei en meer en meer. Iedereen is daarmee besmet.

Ik ben erop gekomen dat we in onze lessen zeer slecht zijn opgeleid in geschiedenis. Ik heb altijd geleerd dat de renaissance de tijd van de lente en expansie, het perspectief is. Tijd van start van onze beschaving en de verlichting die daarop volgt heeft dat verder uitgewerkt. Ik heb dat zo geleerd. Dat is een 19^e eeuwse opvatting over geschiedenis: er zijn grote blokken. Dat verraadt hoe we dachten over de ontwikkeling: duistere middeleeuwen en daarna de fantastische renaissance. Historici als Mc Gorwic geven ons het idee van ontwikkeling van rond het jaar 1000 (de kleine renaissance). Er gebeurt daar iets in het continentale Europa: er ontstaan steden, handel, universiteiten, verplaatsing. Er loopt water; er ontstaat een transportsysteem. Rond 1000 zie je steden ontstaan; er ontstaan beroepen – mensen die beginnen na te denken: het georganiseerd scepticisme. De wetenschap ontwikkelt zich rond 1100. Je mag nadenken; je mag twijfelen. Je mag een beroep doen op je eigen rede. Je mag techniek maken. Van daaruit ontstaat er een verbeteringslust (nog niet

als het humanisme van de renaissance): we gaan proberen de dingen goed te regelen. Het gaat om praktische zaken. Er bestond nog geen klok, nog geen kwantificering. Alles was nog heel cyclisch. Rond twaalfhonderd ontstaat de klok. Wat er gebeurde ontstond vanuit twijfel, eigen oordeel vellen en verbeteren. Een ander aspect deed zijn intrede: individualisme.

Door de boekdrukkunst gaan we lezen. Daardoor ontstaat individualiteit. Je kunt zelf denken. Het individu begint zichzelf te onderzoeken. Het christendom brengt dat we de binnenkant van ons mens-zijn gaan exploreren en dat we van daaruit bewogen zijn. We proberen het leven te verbeteren.

Dit idee is de basis van ontwikkeling: we gaan iets doen, verbeteren, we gaan ons eigen paradijs maken. Wat erbij is geleerd, is een vervolg daarvan: we gaan humaniseren; iets humaan maken. Daar is iets ontstaan dat doorgesloten is: het niet-humane zijn we als primitief gaan zien dus ons idee van humaniseren is patriarchaal, zonder respect voor dat andere. Voor Darwin was er nog niemand die dacht dat er evolutie was: een vooruitgang. Daarna wel: ontwikkeling als vooruitgang, ; lijn naar het paradijs, bildung is van veel later. Voor Darwin bedacht men bijvoorbeeld niet of een pygmeë een primitievere of gedegenereerde vorm van zichzelf was. Tot 200 jaar terug, toen begon dat met Darwin, Marx, Hegel. Waar we nu mee zitten, is het feit dat we lineair bewegen van iets dat minder goed gaat naar iets dat beter is. Dit element staat nu ter discussie.

Hoe kunnen we anders denken over ontwikkelen? Een belangrijke metafoor voor ontwikkeling is bijvoorbeeld in coaching de weg naar het doel. Dit is de oude opvatting over ontwikkeling. Daar tegenover staat een cultuur die zoekt en het vindt in de zijnsgeörienteerde benadering: zo proberen we een andere pool te pakken en zo polariseren we ons zelf. Het hier en nu kan zelfs als doel geformuleerd worden.

Wat is eigenlijk een andere metafoor die we zouden kunnen gebruiken om aan ontwikkeling te doen? We zijn bewegende, dromende mensen en tegelijkertijd zit in het zijn een verlangen. De mens is een nomade van oorsprong. Pas sinds 8000 is hij een sedimentair wezen. De mens is dus van oorsprong een wezen dat zich voortdurend beweegt. Het is alleen lastig als je ontevreden beweegt. De nomaden bewegen in een cirkel, ook nu nog in sommige stammen in Afrika: ze betrekken zo een gebied van 30 km. Ze wonen in hutten en gaan weer onderweg. Uiteindelijk komen ze weer terug op hun plek waar ze hun werktuigen terugvinden waarmee ze weer kunnen werken. Nomadisch is niet weggaan naar een doel. Nomadisch is cirkelen, in beweging blijven en tegelijkertijd kunnen wonen. Mijn metafoor is dus 'wonen'. We wonen is ons huis, we wonen in onze auto, we wonen in onze cocon.

Toen ik 22 was, was ik aan het zwerven en heb toen een studie gemaakt van het wonen. Wat is het verschil tussen zijn, de weg naar het doel, en wonen? Wonen is het creëren van een binnenruimte in onderscheid met buiten en dan heb je allerlei management dingetjes om binnen en buiten uit te wisselen: er is een deur, er zijn ramen. Wonen heeft onze lichamelijke structuur: binnen en buiten. We zitten ook in onze kleren: je woont in je kleren. Waar ik over nadenk is: hoe kunnen wij op een andere manier leven/bewegen, gebaseerd op het wonen? Vaardigheden komen dan te voorschijn die we kunnen gaan doen om in verbinding te zijn en binnen en buiten te creëren. In het wonen zijn we ook bezig met andere wezens. Het is niet de mens die woont t.o.v. het primitieve, maar wij wonen eigenlijk in het geheel. Filosoof

Tolle Meyer omschrijft dit mooi in zijn Filosofie van het landschap. Hij legt uit hoe we door het wonen het landschap creëren. En ook door op reis te gaan ontdek je je woning.

Maar we zijn in verwarring over wonen. We zijn voortdurend in beweging: we willen buiten wonen en in de stad, we willen op reis, maar zijn voortdurend onrustig in hoe we willen wonen. Kunnen wij hier iets creëren waardoor we van binnenuit ons thuis voelen en van hieruit iets doen in de wereld? We kunnen niets doen in de wereld als we niet eerst iets doen in de binnenwereld. Dat is ook het antwoord op mijn vraag over ecologie: waarom doen we niet veel meer? Het engagement is er niet om dat te gaan doen. Er scheelt iets met onze individuele houding met ecologie. Moeten we ons eerst verbinden met elkaar om de wereld te veranderen? Rechtstreeks naar het groen: daar zijn we nog niet klaar voor. Het is nog niet ingebakken. We missen blijkbaar een schakel om te kunnen kiezen voor wat we heel erg belangrijk vinden.

Wat is er nu nodig? Mijn antwoord is: wij moeten met een andere metafoor leren denken over ons leven. Niet vooruit naar een doel toe, maar ik ben aan het wonen. Ik creëer voortdurend woningen met andere mensen. Organisaties uitbouwen als een woning, zodanig dat mensen thuis zijn.

Voorbeeld uit mijn leven: ik ben theoretisch gaan nadenken over ontwikkeling en wonen maar ik ben ook op onderzoek gegaan hoe dat zit bij mezelf: ik ben erop gekomen dat een van mijn absolute basisverlangens is: laat mij bewegen. Een soort oerschreeuw. Je bent een kindje en je krijgt een maatschappij die wilt normeren – maar laat me bewegen; het gaat zichzelf wel organiseren. Als je het leven met rust laat dan ontstaat er wel een vorm die goed is. Als je het leven maar laat bewegen dan vormt het zichzelf wel als we maar met elkaar in dialoog zijn, als we wonen. Als ik in mijn hoofd bedenk: wat ga ik eens doen? Dan heb je de kans dat ik niet in verbinding ben en wel een keuze heb gemaakt. Het is onze gemeenschap en het creëren van binnenruimte die maakt dat we kunnen volgen. Ik sprak net iemand die bezig is met de ethiek in de ziekenhuiswereld. Hoe ga je om met terminale mensen – is daar een wetgeving voor nodig? Moeten we daar regels rond verzinnen? In de tijd dat ik nog in ziekenhuizen werkte, zetten we de betrokkenen in een kring, de arts, de pastoor, de verpleegkundige, de psycholoog, de geliefde; en laat ze met elkaar hun gevoelens uitwisselen. Als mensen hun eigen verschil mogen inbrengen dan komen er beslissingen uit die gedragen zijn door de groep. Vanuit de binnenruimte moeten we voortdurend uitwisselen

Ik noem ook een voorbeeld uit de coaching: we hebben allerlei structuren om te helpen; maar het belangrijkste moment ontstaat wanneer de coach achteruit gaat zitten en iets deelt, en er een uitwisseling volgt. Dan ontstaat er iets interessants in de ontwikkeling.

We zijn eigenlijk onze draagkracht, ons sociaal weefsel kwijt. Wat wij hier nu doen, is de oefening om een binnenruimte te creëren die we even bezoeken waarna we naar buiten gaan. Deze sfeer is een nieuw patroon.

Ik heb een huis in Oostende aan zee: ik ben daar graag (voor het eerst dit gevoel). Ik woon daar alleen. De oefening om te wonen daar heeft voor mij te maken met transitie: een benadering die stamt uit Engeland. Heel mooi hoe ik me verbonden voel met de Oostendenaars. Echte viswijven daar; het volk. We kunnen zo bij elkaar binnenlopen; geeft gevoel van thuis zijn in de stad. We wisselen onze diensten uit: we helpen elkaar. Wonen als sociaal weefsel. Het doet echt deugd om mensen te kennen in de buurt

Tweede element: ik heb een huis gekocht met een tuin. Een stadstuin. Groeien van groente is voor mij heel belangrijk geweest. Ik heb een appelboom gezet. In voorjaar bloesem en in september kun je plukken. Dat duurt lang zeg; gaat allemaal heel traag. Het groene element in het wonen is wezenlijk geworden in hoe ik met ontwikkeling mee bezig wil zijn. Ook voor mijn ambities: neem er maar de tijd voor: dertig jaar. Ik plan nu iets, forceer niet dat er nu iets gebeurt, maar laat groeien. Een respect dat ik gekregen heb voor de appel hè? Sociaal weefsel en tempo van de natuur is voor mij wezenlijk in ontwikkeling. Mensen helpen met stress maar ze hebben geen contact met een appel...

Heidegger en Sartre – dat zijn mijn grote leermeesters. Eigenlijk zitten we nog in de vervreemding. Sartre heeft dat verwoord - vervreemd van onze omgeving – we willen mens zijn en daarmee vervreemden we ons van natuurlijke zaken. Je wordt geworpen in het bestaan en dan ga je zingeven; dat is de humaniseren

Heidegger bekijkt dat niet existentialistisch maar ontologisch. Je bent éér en de volgende beweging is wonen. Heidegger heeft de kunst van het wonen uitgelegd. In het Postmodernisme van nu is er zo'n bewegingslust dat we niet meer weten hoe te wonen. Hoe kunnen we existentieel leven en met die vervreemding omgaan? Op welke manier is de kunst van het wonen een antwoord hierop? Ik zoek naar de onderzoeksvraag.

Vraag voor de volgende spreker:

Wat hebben wij nu nodig? En hoe maken we dan verbinding naar buiten toe?

3 februari Bram Moerland: bemoediging

Leuk om hier mijn verhaal vanavond af te steken. Ik ben filosoof en mijn speciale belangstelling is altijd uitgegaan naar de geschiedenis van de ideeën in de opvatting dat 'nu' een moment is in de geschiedenis: nu is geworden. Het heeft een verleden. Het verleden dat we met zijn allen delen dat berust op ideeën. Onze westerse samenleving berust op een aantal heel kenmerkende ideeën. Ik ga ze niet allemaal behandelen maar wel een paar van de belangrijkste. Een van de belangrijkste ideeën die onze westerse cultuur gevormd heeft en waarvan ik denk dat we het los moeten laten, die komt van de filosoof Plato. Hij leefde zo'n 300 jaar voor Christus en hij bedacht iets; dit heeft een enorme invloed gehad. De hele westerse filosofische traditie bestaat uit voetnoten bij Plato. Zo belangrijk was zijn idee.

Hij was de eerste die bedacht had dat er zoiets was als Materie. Daarnaast bedacht hij ook Geest. Hij bedacht dus het dualisme: materie en geest. De hele kosmos bestaat uit materie, maar er is nog iets anders: transcendent – buiten de kosmos – en dat is geestelijk. Wij mensen nemen deel aan alle twee. Met ons lichaam zijn we deel van de materie en met onze ziel zijn we deel van het geestelijke. Hij bedacht het dualisme van lichaam en geest en zei: met ons lichaam zijn we materie en met onze ziel zijn we geest. Hij bedacht er nog wat bij: hij vond de materie en het lichaam maar iets buitengewoon verachtelijks. De ziel en al het geestelijke was het leven. Hij maakte dus een waardeverschil tussen lichaam en geest/ziel. Onze ziel is gevangen in het lichaam; ons lichaam is de kerker van de ziel. Dit dualisme betekende voor Plato dat alles wat met materie te maken had een gevangenis was: lust, rijkdom enz. De levenskunst van Plato is om ons al in dit leven te bevrijden van dit lichaam. Bij de dood verlaat de ziel het lichaam en keert terug naar het geestelijke domein. We kunnen eigenlijk al in dit leven doen alsof we dood zijn: versterven – ons losmaken van alles wat met materie te maken heeft. Vluchten uit dit ondermaatse tranendal. Zo neem je een voorschot op het heerlijke bestaan na de dood.

"Ach Theodorus, het kwaad kan niet verdwijnen. Er moet immers altijd iets zijn dat tegenover het goede staat. En het een plaats bezorgen bij de goden, gaat toch niet! Zo moet het dan wel fataal rondwaren rond de sterfelijke natuur en rond dit aardse verblijf. Dat is de reden waarom we moeten trachten zo snel mogelijk van hier naar ginds te vluchten."

(Plato, Theaetetus 176, XdWp430)

En daarmee ontwerpt Plato een model van spiritualiteit van verzaking dat gericht is op na de dood, niet op het hier en nu. Er wordt aangenomen dat de Paus in Rome de opvolger is van Petrus, maar ik zie hem als opvolger van Plato. Celibaat is voortgekomen uit het dualistisch idee van Plato: verzaking van het lichamelijke. Hij beschreef het uitvoering in zijn Fedon. De invloed van Plato op het christendom is buitengewoon groot. We hebben zo geleerd dat het hoogste goed niet te maken heeft met ons lijf of de aarde, we zijn hier op aarde om gelukkig te worden in de hemel. Vlucht uit het hier en nu en richt je op het gans andere. Onze cultuur is gevormd door Plato met als basis dat we moeten vluchten uit het hier en nu.

In onze tijd is ook populariteit aan het ontstaan van een andere spirituele traditie: het boeddhisme. Boeddha leefde in ongeveer dezelfde tijd als Plato. Hij formuleerde zijn ideeën in India waar hij gepokt en gemazeld was door het hindoeïsme. Een van de onderdelen van het hindoeïsme is dat er een eeuwige wederkeer is: je kunt altijd opnieuw geboren worden en dat houdt nooit op. Je kunt wel promoveren en degraderen maar het houdt nooit op. Boeddha komt met een nieuw idee: het eeuwige proces van reïncarnatie kunnen we stilzetten door onszelf helemaal uit te doven: door niet zelf te zijn; door ego-loos te zijn; ik-loos. Nirwana betekent dan ook een uitdoven. Doelstelling is om niet meer te hoeven te reïncarneren. Ook dit is dus gericht op een vlucht uit de ellendige werkelijkheid. Godzijdank als je verlicht bent; als je geen ik meer bent, geen enkele hechting meer hebt aan alles dat met dit leven te maken heeft, dan hoef je niet terug te komen. Daar komt nog wel een belofte bij dat als je ooit verlicht zou worden, dat je toch terug zou keren totdat alle andere levende wezens ook verlicht zijn. Totdat het hele bestaan opgeheven is. Maar het oorspronkelijke boeddhisme is gericht op vlucht uit deze werkelijkheid. Dalai Lama, een buitengewoon sympathiek mens - incarnatie van mededogen - schrijft in zijn boek 'de weg naar vrijheid': door het uitdoven is men bevrijd van toekomstige wedergeboortes. Boeddhisme is populair; het lijkt namelijk heel veel op de vlucht van Plato, maar op een andere manier. Veel ideeën die Plato overgedragen heeft via het christendom, zoals onthechten, versterven, lijken heel veel op oorspronkelijke boeddhisme. Niet gek dat veel streng gereformeerden het licht zien in Boeddha.

Dit zijn dus twee dominante spirituele stromingen die gericht zijn op een vlucht uit de werkelijkheid. Ik denk dat onze tijd behoefte heeft aan iets wezenlijk anders: niet een vlucht maar een toewending tot het leven in het hier en nu. Als je denkt aan Plato lijkt deze toewending iets banaals ten opzichte van het grootse idee van de verlichting en het zijn in de zin van Plato.

Ik neem jullie mee naar een ander moment in de geschiedenis dat weinig invloed heeft gehad, behalve dat het in zijn tegendeel is gekeerd. En dat is ook een invloed. We hebben Plato gehad en Boeddha gehad. Het derde idee komt uit Perzië. Het is denk ik wel bekend dat heel veel verhalen uit het Oude Testament samengesteld zijn uit al lang bestaande verhalen uit de omgeving van het Joodse volk. Het zondvloed-verhaal bestond bijvoorbeeld al lang in Mesopotamië, voordat het opgeschreven werd door de Hoge priesters in Jeruzalem. Het gaat om het verhaal waarin Mozes een berg opklimt en God ontmoet. Dit is een belangrijk moment in het jodendom en christendom want dan krijgt Mozes de wetten van God. Maar het verhaal bestond al eerder; het gaat namelijk over ene Zarathustra. Dat is heel bijzonder en ik denk dat we dan dicht komen bij iets dat verloren is gegaan en dat we opnieuw vorm zouden kunnen geven in onze tijd. Ik zou daar wel aan mee willen werken.

Zarathustra leefde lang voor Mozes (1200 voor Christus) maar jullie zullen verbaasd zijn over de moderniteit van zijn ideeën, zij het dat ze verteld worden in mythische taal. Zarathustra komt een engel tegen en die stelt zich voor: "Ik ben jouw bestemming." Wat is die bestemming dan? "Ik kom je halen en neem je mee naar een belangrijke ontmoeting." Ze klimmen een berg op en ontmoeten God: Ahura Mazda. En wat zegt die God tegen Zarathustra? "Ik schiep de sterren, de maan de zon en het roodgloeiende vuur en de honderden vogels. .. maar beter dan alles schiep ik de mens. " Waarom schiep hij de mens? Hij had gezien dat het nog niet goed was. Hij wilde iets van zichzelf geven; uit zijn eigen wezen: liefde. Hij gaf aan Zarathustra de taak om aan de mensen te vertellen dat het hun bedoeling was om de schepping te voltooien (versieren) met liefde, met goedheid. Hoe deed hij dat? Hij plantte kennis van goed en kwaad in de harten van de mensen. Hij schonk bovendien elk mens een eigen individuele persoonlijke bestemming en elk mens kreeg zijn talenten om deze bestemming tot uitdrukking te kunnen brengen. God zegt tegen Zarathustra: "Laat daarom eenieder altijd voor zichzelf beoordelen wat hij behoort te doen." Want elk mens weet dat: dat is met je geboorte meegegeven . Als een mens handelt in overeenstemming met de kennis van goed en kwaad en doet waartoe hij bestemd is, dan zal hem dat een vreugdevol leven geven. En zegt Ahura Mazda: "De eenwording met mij kan alleen gekregen worden door daden van barmhartigheid."

Wat is hier geboren als nieuw idee?: Datgene wat terecht is gekomen in de verklaring van de universele rechten van de mens: elk mens is uniek, anders, en heeft recht om zijn eigen leven op zijn eigen manier in te richten. Het is zelfs zijn Goddelijke plicht om zijn leven op de eigen manier in te richten.

Dit vinden we ook terug bij een tijdgenoot van Plato in Griekenland: Pericles. Er is daar een oorlog geweest en er zijn mannen gesneuveld in de strijd tegen de Perzen. Bij een begrafenis houdt Pericles zijn beroemde grafrede. Hij zegt dat deze mannen gestorven zijn voor de verdediging van een goede zaak: vrijheid. Voor het eerst komt het begrip vrijheid in definitie: wij Atheners zijn vrij, dat is wat ons bijzonder maakt. Wat is die vrijheid? Het strekt zich uit naar het dagelijks leven. Wij zijn niet wantrouwig naar elkaar en beschuldigen elkaar niet als we ons eigen weg gaan. We kunnen vrijheid elkaar gunnen. We gunnen onze medemens anders te zijn dan onszelf. Dat is de essentie van de Atheense vrijheid.

'Onze wetten verschaffen gelijke rechten aan allen. (...) De vrijheid die we genieten strekt zich ook uit tot het dagelijks leven; wij zijn niet wantrouwend jegens elkaar en beschuldigen onze buurman niet als hij verkiest zijn eigen gang te gaan. (...) Maar deze vrijheid maakt ons niet wetteloos. Ons wordt geleerd de wet te respecteren, en niet te vergeten om de onderdrukte te beschermen. (...) Wij zijn vrij om te leven zoals wij willen. (...) Armoede is geen schande (...) En ofschoon slechts weinigen een politieke strategie kunnen ontwikkelen, zijn wij allen in staat om deze te beoordelen. (...) Wij beschouwen de discussie niet als een struikelblok voor actie, maar als een noodzakelijke voorwaarde om wijs te handelen. (...) Wij geloven dat geluk een vrucht is van vrijheid, en vrijheid die van moed.'

(Thucydides, De Peloponnesische Oorlog, II 34-46)

We geloven dat geluk een product is van vrijheid en voor vrijheid heb je moed nodig, die moet je bevechten.

Nou heb ik verteld dat Plato een enorme invloed heeft gehad op het christendom, zo zeer dat ik durf te beweren dat de Paus de opvolger is van Plato qua ideeën. Deze ideeën zijn onjoods. In de joodse semitische cultuur is er geen dualisme, dat is ondenkbaar! Er is geen transcendentie, de hemel is hier en nu, god is de aanwezige. Plato vlucht uit de werkelijkheid. Boeddhisme is ook een vlucht.

Een van de dingen waar ik verbaasd over ben geweest (ik heb een paar boeken geschreven over het vroege christendom) is de ontdekking van een ander soort christendom in Frankrijk: de Katharen. Ik ben van verbazing nog niet bekomen. Die Katharen in de middeleeuwen bleken voort te komen uit een andere vorm van het vroege christendom: de gnostiek. Waar gaat dat over: gnosis = innerlijk weten. Precies in de zin van Zarathustra spreekt het over een innerlijk weten van wat je hier op aarde te doen hebt. Die stroming (gnostiek) gaat terug op Jezus; hier gaat het om jezelf vrij te maken als individu, ontdekken wie je bent en leren om met je eigen talenten te woekeren. Deze richting is ons niet bekend gemaakt door de kerkelijke overleveringen. Er is nog iets aan toegevoegd, een belangrijk inzicht, de essentie van deze oude stroming: als je tegen iemand zegt: wees jezelf, is het niet duidelijk wat dat betekent, omdat we lid zijn van een collectiviteit. Als je geboren wordt en ligt in een wieg, bijvoorbeeld als meisje, dan kijken andere mensen naar je en zien een beeld liggen van wat ze denken dat een vrouw is. De vrouw, met haar eigenschappen. Gevolg hiervan is dat je ook zelf gaat denken dat je zo bent. Je gaat leven naar het idee dat je verteld wordt dat je bent. Als je zo een nep leven leidt, dan leef je als een schim in de nacht. Je bestaat dan eigenlijk niet, je existeert niet. Stel je wordt geboren als een roos, dan zegt de gnostiek en ook Zarathustra: er was een God en God schiep de kosmos en in alles bracht hij iets onder van zichzelf. Ook in de Roos: je bedoeling is om te geuren en mooi te zijn. Maar de hele omgeving vertelt je dat je een tulp bent. De roos weet dan niet hoe het is om een tulp te zijn – dat moet je leren van anderen en dan ga je doen wat anderen vertellen dat je moet doen. Je hebt dan een geloof nodig en moet een tulpengeloofsbelijdenis afleggen. Zo kun je je best doen om een tulp te zijn naar de normen, de beelden van de tijd. Gnostiek: er is een spiritueel pad te gaan waardoor je inzicht krijgt in de gevangenis van een afspraak.

Er is een Gnostisch verhaal over een schaap dat de kudde verlaat. Het verhaal staat ook in het Nieuwe Testament en is verbeeld in een schilderij – de man met schaap onder zijn arm: het verloren schaap. Het gaat over een schaap dat de kudde verlaat. De herder laat vervolgens de kudde achter om het schaap te zoeken. In het nieuwe Testament gaat de herder daarna met het schaap terug naar de kudde. Wat is het Idee: God waakt over alle leden van de kudde. In de teruggevonden teksten echter wordt er ook verteld dat de herder achter het schaap aangaat maar er wordt tegen dat weggelopen schaap gezegd: je bent het beste schaap van allemaal. Waarom? Omdat dat schaap de moed heeft om zijn eigen weg te gaan en zijn omgeving te trotseren. Het overgeleverde verhaal van de kerk brengt het schaap terug. In het gnostische verhaal gebeurt dat niet.

Als er iets nodig is, dan is het dat we elkaar kunnen bemoedigen, op de manier van Zarathustra en Pericles, om de kudde te verlaten en ieder voor zich uit te zoeken wat hij of zij hier op aarde te doen heeft. En dat kun je perfect toepassen op de organisatieleer want er is een wonderbaarlijke functionaliteit te ontdekken van de verschillen die we met elkaar

uitmaken: de ene kan dit, de ander kan dat. In onze verscheidenheid hebben we elkaar nodig.

We eindigen met een verhaal

Het was aangenaam warm in Rome, zo vroeg in het voorjaar. Net warm genoeg om zonder jas buiten op een terrasje te zitten, maar nog niet zo druk dat je overal in de wachtrijen moest gaan staan voor de bezienswaardigheden. Zo kun je je dagenlang omarmd voelen door een aangenaam en loom welbehagen. Maar dat gevoel veranderde plots toen ik het Pantheon binnentrad.

Het Pantheon is oud. Het dateert van voor de tijd dat Rome christelijk werd, zelfs van voor de tijd dat Jezus volgens het Bijbelverhaal in Bethlehem ter wereld kwam. De naam van dat gebouw, Pantheon, betekent zoiets als 'alle goden'. Pan betekent alles en theos, god. We hadden natuurlijk al heel wat monumenten van het christendom gezien. Heel indrukwekkend soms, maar wel helemaal en alleen christelijk. Maar er zijn toch ook nog veel en even indrukwekkende restanten te zien van dat machtige Romeinse Rijk van toen het nog heidens was, heidens althans volgens de aanspraak van het christendom op die ene zaligmakende waarheid. Het contrast met het Pantheon is groot.

Als het Romeinse rijk een volk had veroverd werd meteen een beeld van de plaatselijke godheid in het Pantheon geplaatst om daar op staatskosten te worden vereerd. Het Pantheon was een tehuis voor alle goden van het Romeinse Rijk. In het Pantheon waren vele woningen, bij wijze van spreken dan. Het was een veilige plek waar alle goden welkom waren. Dat is al heel bijzonder. Maar het mooiste van het Pantheon is het dak. Het dak is een ronde koepel. Op zich is die koepel alleen al indrukwekkend. Zo'n grote bolvorm boven een open ruimte is een knap stukje bouwkunst. Maar gek genoeg zit er midden in dat dak een groot rond gat. Een dak met een gat erin? Dat lijkt vreemd. Een dak hoort toch te beschermen? Maar hier straalt de zon zomaar door het dak naar binnen. En dat was nu juist de bedoeling. Want dat open dak is een symbool. Het is een symbool van openheid. Voor de heidense Romeinen betekende dat iets vanzelfsprekends. Elke plaatselijke godheid van de overwonnen volkeren werd beschouwd als een gelaat van dat ene alles overkoepelende licht, het licht dat door dat open dak in het Pantheon over alle goden straalt.

Wat een heerlijke ruimte!

En toen kwamen er mannen die zeiden dat het allemaal afgoden waren. En dat hun god jaloers was. En dat alleen hun god aanbeden mocht worden. En toen kwam er een machtige keizer die zei dat alleen die ene jaloerse god in het hele Romeinse Rijk vereerd mocht worden. Toen begonnen met staatssteun de vervolgingen, de boekverbrandingen, de brandstapels van alles wat anders was. De goden van het Pantheon, die nu ineens afgoden waren, werden verwijderd. In hun plaats zetten de pausen van die jaloerse god er de beelden van zichzelf.

Dat alles overdenkend op een bankje in het Pantheon overviel mij een gevoel van weemoed, van tragiek. Over hoe het gegaan is en over hoe anders het had kunnen zijn. Over al het leed dat aangericht is in de naam van die ene jaloerse god. Maar dan zie ik een meisje omhoog kijken naar dat open dak. Het zonlicht valt op haar gelaat. En om haar heen zie ik mensen uit alle windstreken van de aarde. Hoe mooi, denk ik dan, dat het licht schijnt over al

deze mensen, waar ze ook vandaan komen, zonde r te vragen welk geloof ze aanhangen. En dan bedenk ik ineens: die jaloerse mannen zijn iets vergeten. Ze zijn vergeten het dak van het Pantheon te dichten. Want dat herinnert ons er nu nog steeds aan, dat het ook anders had gekund. Dat het nog steeds anders kan.

Het meisje kijkt naar me. Ik glimlach. Ze glimlacht terug.

Dat was een greep uit de geschiedenis; een lijn uit het verleden naar het heden; twee lijnen die gericht zijn op een vlucht uit het heden en andere lijnen die gericht zijn op het hier en nu en dat dat wat versierd moet worden en dat we daar onze eigen unieke bijdrage aan kunnen leveren en dat dat onze bestemming is. Als die bestemming tot zijn recht moet kunnen komen is het nodig dat we Ik ben ervan overtuigd dat je dit ook kunt toepassen op een organisatie. Ik was ooit bij de oprichting van een vereniging ieder had zo zijn eigen idee hoe het moest: het moet wel gezellig zijn, er moet wel een goede boekhouding zijn...maar iedereen bedoelde ook dat ieder moest doen wat de ander wilde. Ik dacht: als jij vindt dat het gezellig moet worden, dan moet jij daarvoor zorgen, als jij de boekhouding in orde wil hebben, dan moet jij daarvoor zorgen.

Vraag voor de volgende spreker:

Hoe geven we vrijheid, hoe geven we vorm aan vrijheid?

17 maart 2011 Robin Brouwer: insourcing

Ik ben blij dat ik hier mag zijn vanavond; ik vind het een heel goed initiatief wat hier gebeurt, waar jullie mee bezig zijn. Ik heb transcriptie gehad van de eerste twee samenkomsten en zo inzage gehad in jullie proces. Even kort over mijn werkwijze en wat ik vanavond ga doen: ik ben filosoof, maatschappijfilosoof eigenlijk, en vijf jaar geleden heb ik samen met een collega een werkgroep opgericht om onderzoek te doen naar de samenleving van vandaag met de vraag: in wat voor samenleving bevinden we ons, wat voor werkelijkheid is dat, wat voor denken, bewustzijn is er in deze tijd. Dat is uitgegroeid tot een groep van 22 wetenschappers van allerlei terreinen en dit jaar komt onze tweede bundel uit en die gaat over vrijheid. Het is een kritische groep: kritische reflectie op waar we met z'n allen mee bezig zijn.

Vanavond wil ik eens kijken naar die vraag: wat is er nu nodig. Daar beginnen we mee – je hoort hem wel vaker geformuleerd in debatten, discussies, in gesprekken, in praatprogramma's op televisie. Wat

ik wil proberen te doen is te duiken in de context waarin de vraag nu verschijnt. Hij komt namelijk niet vanuit het luchtledige. Die vindt niet waardevrij plaats. Ik wil dat laten zien vanuit het denken uit onze tijd. Aan het eind wil ik proberen op een enigszins radicale manier een antwoord op de vraag te formuleren vanuit wat ik heb gepresenteerd.

Wij zijn kinderen van onze tijd: dat betekent dat wij in een tijd leven en dat die tijd ons vormt, in ons zit. Denk aan de samenleving, de maatschappij, het bewustzijn van wat in de maatschappij aanwezig is. Die samenleving waar wij in zitten, die verschijnt als een vanzelfsprekendheid voor ons. Die nemen we moeilijk waar. Vergelijk het met je huis: je woont in het huis dat huis heeft een bepaalde geur; jij ruikt die geur niet, iemand anders die op bezoek komt wel. Hoe kunnen we nou grip krijgen op die context, het zichtbaar maken zodat we vandaaruit kunnen gaan nadenken over 'wat is er nu nodig'. Je moet je tijd doorgronden wil je die vraag kunnen beantwoorden. We moeten iets van die achtergrond, die horizon zichtbaar proberen te maken. Dat wil ik vanavond doen aan de hand van een aantal punten. Ik ga me richten op de geschiedenis van de waarheid. Ik kom weer bij Plato, alleen nu gaat het niet om zijn metafysica, de dualiteit, maar zijn kennistheorie. Plato legt voor de Westerse samenleving de basis voor het proces van kennisverwerving.

Waarheid is dat waar we naar op zoek zijn en het uitgangspunt van waaruit we denken. De periode die aan Plato voorafgaat, de tijd van de Sofisten, is een tijd die door meningen wordt bepaald. Kennis is daar subjectief. Plato en Socrates (zijn leermeester) doorbreken dat om een nieuw denken te genereren waarin wij waarheid kunnen uitdrukken. Waarheid heeft

een objectieve en universele geldigheid. Die feitelijke kennis is niet eeuwig vaststaand want dat kennisproces is zelf een ontwikkelingsproces. We zijn bezig om dat steeds te toetsen. Plato maakt een onderscheid tussen verschijnsel en wezen in de werkelijkheid. En voorbeeld van dat onderscheid is: je gaat naar het bos en je haalt tien verschillende paddenstoelen en neemt ze mee naar huis en legt ze op tafel. Ze zien er allemaal heerlijk uit. Alleen er is een mogelijkheid dat er een dodelijke paddenstoel tussen zit. De wereld van de verschijnselen is hoe de werkelijkheid zich aan ons voordoet. Kennis van het wezen van de werkelijkheid is het doorgronden, voorbijgaan aan die verschijnselen en in die werkelijkheid tot waarheid te komen. Waarheid omtrent het feit dat sommige paddenstoelen je ziek maken. Dit is de basis van waaruit Plato en onze hele westerse ontwikkeling de vraag naar waarheid heeft gedefinieerd en dat is de kern geworden van onze westerse beschaving. Het heeft de grondvesten gelegd voor de fysica, Galilei, Newton, Einstein, voor de maatschappijwetenschappen over staatsrecht, democratie, gestoeld op kennisverwerving in universele zin, die voor iedereen altijd geldig is. Kennis en waarheid staan boven het individuele en gelden als een referentiekader. Die kennis leidde ook tot menswetenschappen, over de psyché, opvoeding, educatie en ook daar ontwikkelen we kennis. En natuurlijk ook de ethiek, de moraliteit: goed en kwaad zijn verbonden aan een waarheids criterium. Belangrijk is dat dit waarheidsbegrip in onze mensheidsontwikkeling geleid heeft tot emancipatie van de mens door kennisontwikkeling. We hebben dus afscheid genomen van uiten van meningen om steeds tot de waarheid te komen en deze in te zetten om ons te bevrijden van giftige paddenstoelen, overstromingen, om ons te onderscheiden van de natuur allemaal op basis van universele wetmatige kennis: waarheid met een hoofdletter. Het is opmerkelijk dat dit ook terug te vinden is in de Joods-Christelijke cultuur. Het oude jodendom gaat uit van 'emet' (waarheid) en gaat uit van de vrije wil; kennis is macht. De mens kan op basis van die kennis zijn werkelijkheid inrichten. En natuurlijk onze verlichtingstraditie, Descartes, Bacon, Hume, gaan allemaal van dat waarheids criterium uit, waarmee we waarheid ontwikkelen.

Dit is in het kort onze geschiedenis, dit zijn onze voorvaders en dat gaat zo'n 2500 jaar terug. Maar de tijd waar we nu in zitten is een andere tijd. Er heeft een kentering plaatsgevonden. Die kentering heeft ongeveer, moeilijk om het hard te maken, in 1990 plaatsgehad. De introductie van de postmoderniteit, de neoliberale beschaving. Een paar kenmerken over die postmoderniteit:

De val van de Berlijnse muur is daar onderdeel van, of aanleiding van, de Oost-West tegenstelling verval, introductie van de vrije markteconomie, toenemende individualiseren en ook de introductie van nieuwe media. Dat zijn in een nutshell de ingrediënten van de postmoderniteit als nieuw paradigma. Dat gaat ons leven dramatisch beïnvloeden en dat gaat ook ons bewustzijn beïnvloeden: hoe wij naar het leven kijken, onszelf definiëren, onze samenleving definiëren, hoe we met elkaar omgaan, over hoe we nadenken over economie, technologie etc. Deze postmoderniteit is nog steeds in onze werkelijkheid aanwezig. We zijn daar nog steeds onderdeel van. Ik denk dat deze vraag: 'waar zijn we eigenlijk mee bezig' aangeeft dat de postmoderniteit zelf in crisis is.

De postmoderne conditie zou je kunnen definiëren als "het einde van de waarheid". Dat einde van de waarheid bestaat uit verschillende kenmerken:

Het eerste onderdeel is het *einde van de grote verhalen*: grote verhalen waren waarheidsbepalend, bevatte kennistradities over hoe we naar onszelf keken en naar de werkelijkheid. We gaan daar na 1990 mee afrekenen: socialisme, marxisme, psychoanalyse, andragogie etc. De grote verhalen fungeerden als betekenissystemen waarmee we onze werkelijkheid van betekenis konden voorzien, het waren ankerpunten voor het krijgen identiteit, we spiegelde ons eraan, het werd niet klakkeloos geaccepteerd maar we stonden als individu wel in relatie tot die verhalen. We gaan in de jaren negentig spreken van het einde van de ideologieën (er zijn veel journalisten die spreken over onze tijd als de zogenaamde postideologische tijd). Ideologie wordt taboe. We hebben hier eigenlijk het kind met het badwater weggegooid. In discussie maak je vaak mee “ja ideologie, dat is totalitarisme, fascisme, Hitler, Stalin” maar we vergeten dat bijvoorbeeld algemeen vrouwenkiesrecht (in 1917 in Nederland) tot stand is gebracht door ideologie: vrouwenemancipatie – dit is funderend voor onze vrijheid. Dus ideologieën hebben ook positieve bijdragen geleverd aan onze werkelijkheid van vandaag.

Belangrijk daarbij is ook dat we gaan *afrekenen met de geschiedenis*. Deze was een verhaal en bevatte een waarheid; kennistraditie. Als je bijvoorbeeld bedenkt hoe een romanschrijver in de jaren '50 in Nederland kennis nam van de geschiedenis van de Nederlandse letterkunde - schrijvers als Mulisch, Reve e.d. wisten wie Marsman was, Multatuli, Ter Braak, Perron. Wij leven in een tijd waarin de geschiedenis iets is dat je uit je eigen vrije keuze, leuk, je kunt toe-eigenen maar wat niet meer een waarheid ontsluitende autoriteit heeft. De hedendaagse schrijver typeer je door :” Ik heb een notebook, ik kan schrijven... Ter Braak, wie is dat? Du Perron? Geen idee.” Dat komt omdat de geschiedenis geen kern van waarheid meer bevat waar wij uit putten als referentiekader van hoe wij onze werkelijkheid zien. Er is een gezegde dat zegt: als je de geschiedenis kent, heb je geen toekomst meer. Misschien is dat iets dat hiermee samenhangt. Maar goed, we rekenen hier in de postmoderniteit mee af. Dat einde van de geschiedenis is ook het einde van ons geloof in de vooruitgang als ontwikkeling in het beschavingsproces van de mensheid. Ik zal daar later op terugkomen want het heeft hele grote consequenties voor wie wij zijn en waar wij staan. Misschien kennen jullie het boek van Fukuyama uit 1992: *the end of history and the last man*.

Het derde aspect dat met het einde van de waarheid samenhangt is het *einde van de gemeenschap*. Dat ligt in het verlengde daarvan. De gemeenschap was namelijk verbonden aan een ideologie, een groot verhaal. Een groot verhaal is niet een individueel verhaal, nee, dat heeft met waarheid te maken en die waarheid heeft een objectieve universele betekenis; het betreft een gemeenschap van mensen die dat denken en daarin geloven. We zien de zuilen afkalven. Wat is de zuil: geboren worden in een bepaalde geloofsrichting, overtuiging, eigen media, eigen omroepen, eigen scholen en universiteiten – we hebben een katholieke universiteit, een vrije universiteit - alles was gedacht vanuit de gemeenschap, vanuit een collectieve werking, waarin we elkaar herkenden, waarin we een bepaalde houding hadden ten opzichte van de gemeenschap. Dat gemeenschapsdenken daar kun je een streep door zetten. Als je kijkt wat er in de jaren '90 is gebeurd dan zien we veel organisaties problemen krijgen met hun ledenaantal zoals de vakbewegingen. Het hele maatschappelijke middenveld, de 'civil society', is afgekalfd. Het draagvlak binnen het democratisch proces waar we allemaal inzaten is langzaam maar zeker onderhevig aan erosie. Dus dit is eigenlijk

ook een consequentie van het einde van de waarheid: een verschuiving naar de individuele positie.

Het einde van de waarheid betekent dat we verschuiven van een objectief referentiekader naar de sfeer van meningen en die meningen worden belangrijk. Er is tegenwoordig een meningenjournalistiek. Als er een vliegtuig neerstort op het museumplein in Amsterdam, dan gaan cameraploegen de straat op om voorbijgangers te bevragen: wat vond je ervan, was het eng, heb je iets gezien? Talloze meningen worden voortdurend bevroegd; we hebben blogs, websites, twitter, we zijn een meningen-cultuur geworden. Een mening is subjectief. Vandaar dat we in een t.v. -programma een kapper vragen in een trendy kapsalon over strafrechtontwikkeling en aan een voetballer vragen we : “Wat denk je dat de nieuwe modelijn voor het najaar zal zijn?” Dat kan omdat we vanuit meningen denken en iedereen kan dat. De informatiewaarde van dergelijke meningen en de informatieve kwaliteit van dergelijke uitingen, daar is geen referentiekader meer voor. Het maakt ook niet uit wat voor mening je hebt . Omdat het maar een mening is, is het per definitie gelijkwaardig aan alle andere. Dat betekent dat we in een situatie komen waarin alles waar is en dus tegelijk niets meer waar of waard is. De postmoderne conditie is, en ik verzijn het niet, een nihilistische conditie; daar is geen enkele waarde schatting of oordeelsvermogen meer mogelijk omdat er geen enkel referentiekader is in de vorm van een bepaalde waarheid of betekenis die wij kunnen accepteren of verdragen. We zijn allergisch voor waarheid.

Natuurlijk heeft dit al consequenties voor moraliteit, want moraliteit is gestoeld op een oordeelsvermogen. Dat vermogen valt weg en je ziet dat aan twee echte postmoderne uitingen uit de jaren 90: ‘ anything goes’, ‘go with the flow’. Dat is de relativiserende tendens van dat postmoderne bewustzijn. Alles is in moreel opzicht feitelijk evenveel waard; er is geen onderscheid meer mogelijk. Het klinkt wat gechargeerd als ik zeg dat kinderporno en kinderopvang keezijde van dezelfde medaille zijn, maar er is geen waarheids criterium meer mogelijk om daar een onderscheid mee aan te brengen. Dat is gewoon afwezig. Je zou kunnen zeggen: we doen wel een beroep op de wet, maar zelfs de wet en de wetgever staan onder druk als laatste bastion van een bepaalde waarheid die nog een zekere autoriteit suggereert en die moet eigenlijk ook in die postmoderne dynamiek meegevoerd. Het voorbeeld van Geert Wilders die met de rechters in discussie gaat - je ziet het ook aan Berlusconi in Italië – dat is gewoon een poging om de autoriteit van die derde macht binnen het trias politica, binnen ons democratisch stelsel, ter discussie te stellen, zoals de politiek zelf ook ter discussie wordt gesteld als een bepaalde waarheid waar we eigenlijk afstand van nemen.

Dat is het verhaal wat er aan de hand is als het gaat om de basis van de moraliteit. Als wij dan op onze achterste benen gaan staan omdat er bij het Hofnarretje van alles aan de hand is, dan appelleert het naar een bepaalde morele verontwaardiging die we niet meer kunnen staven of funderen omdat we zelf niet meer bij een moreel onderscheid kunnen komen. Dat morele onderscheid, die waarheid, die is er niet meer, die wordt niet meer bedacht. Hetzelfde natuurlijk voor waarde en normen en het stimuleren van democratie en vrijheid wat feitelijk tegenwoordig twee gelijke elementen zijn. Dat noemt men dan realistisch, maar het is vanuit het postmoderne denken een gegeven: aan de ene kant steun je de opstandelingen en aan de andere kant financier je en ondersteun je de dictator.

Het einde van de moraliteit leidde ook tot het einde van humaniteit. We leven in een zogenaamde post humane samenleving. De mens is er eigenlijk niet meer; het menselijke, de humaniteit als basis van waaruit we naar de wereld kijken. Want het verhaal van de humaniteit is een verhaal dat ook een waarheid in zich heeft en de waarheid kan niet meer getolereerd worden. De Franse hedendaagse filosoof Alain Badiou zegt: “ we leven in een tijd van een dierlijk humanisme waarin de mens feitelijk een dier is.” In de tijd van de humaniteit die we eerst hadden waarin we die waarheid zochten, was er sprake van een menselijke ziel, van een innerlijk, van een waarheid die in het innerlijk gelegen was. Niet als iets transparants dat we meteen boven water konden krijgen of door veel van Freud te lezen, maar het was wel het richtpunt van waaruit we de mens beschouwden. Daar hebben we een radicale streep door gehaald. Misschien lezen jullie in de krant over de populariteit van de neurowetenschappen: het feit dat onze passies eigenlijk alleen maar een stofje in ons systeem zijn, dat wij een biochemisch proces zijn en dat genereert dan dat wat we liefde noemen of verdraagzaamheid. Het is niets meer dan biochemie en dat dier dat dat toevallig voortbrengt. Recentelijk heeft Trouw aandacht besteed aan het feit dat de vrije wil niet meer bestaat. Wij worden gedreven door ons brein, een fabriek waar wij geen greep op hebben. Bewustzijn, vrije wil, waar verlichtingsdenkers als Kant, Hegel maar ook Plato van uit gingen, ofwel het idee dat wij zelf dat leven tegemoet treden, dat is eigenlijk door het putje gegaan. We zijn vergelijkbaar met mieren, of liever bio kippen. Dat levert een bepaalde grondhouding en die zit in hoe wij tegenwoordig met elkaar praten, hoe we discussie voeren, in debat gaan. Er zit een ironische grondhouding in onze manier van doen omdat wij namelijk niet meer kunnen relateren aan een bepaalde waarheid die we met elkaar kunnen delen. Alles is maar een mening, alles is ook uitwisselbaar. De mening van jou en anderen, mogen verschillen. We hoeven niet meer verbonden te zijn aan een bepaald principe, want principes verwijzen naar een bepaalde stelligheid, waarheid. De postmoderne conditie is een ironische *alles relativierende houding* binnen een werkelijkheid waar we geen grip meer krijgen op iets dat enige vastigheid heeft. Dat is de basis van die postmoderne conditie.

We zijn slachtoffer van de werkelijkheid. De werkelijkheid die we vroeger hebben ontworpen, die vroeger wel ons project was waar we heel veel aan gedaan hebben. Ik herinner mijn grootouders, die waren van de generatie van mensen die na de tweede wereldoorlog meegeholpen hebben om Nederland op te bouwen vanuit het ideaal dat Nederland weer een land moest worden. Daar kwam een watersnoodramp overheen en daar gingen we ook in investeren en een fantastisch ideaal ontwikkelen om een dam te bouwen. Hoe trots we daarop waren; met de mouwen opgestroopt om dat te doen. Die werkelijkheid was maakbaar, die was van *ons*, vanuit de waarheid, vanuit de idealen, vanuit de passie die we daarin stopten om onze vrijheid daarin uit te drukken. Dus die vrijheid zat daar in dat Neeltje Jans, daar in Zeeland. Het was gestolde vrijheid om op de werkelijkheid in te grijpen vanuit het idee dat die werkelijkheid maakbaar was. Dat wij in die werkelijkheid stappen met onze benen en het daar doen. De postmoderne conditie draait dat niet. Die werkelijkheid is niet meer ons project maar ons noodlot. Die werkelijkheid komt over ons heen. De wereld is zo complex, die is niet meer maakbaar, we kunnen er niet meer bij. De werkelijkheid is niet meer kenbaar want welke richting moeten we gebruiken? We hebben geen waarheids criterium, geen uitgangspunt, geen idealen waarmee op die werkelijkheid kunnen ingrijpen. We staan en het gebeurt. En we zijn zo bang en verontwaardigd als er weer wat gebeurt, een ramp of een incident, dat na 15 minuten journalistieke arbeid over dat evenement meteen al de vraag komt: “ Wie was de schuldige, kunnen we hier wetgeving

voor maken, een controlesysteem? “ Want dat leven dat komt op ons af. Eigenlijk zou je kunnen zeggen: die werkelijkheid is zelf een tsunami die we niet kunnen beteugelen omdat we de maakbaarheid niet meer hebben. We hebben zelfs een groot deel van onze vrijheid opgegeven om in die werkelijkheid te kunnen treden.

Huizinga beschreef de mens als de homo ludens, Marx beschrijft hem als de homo faber, Zizek (de Hongaarse filosoof) beschrijft de mens als de homo sucker, de loser. We kunnen niets meer: we hebben de globalisering - even een geheugenopfrisser: de globalisering is eind 19^e eeuw begonnen met de wapenhandel, scheepvaart, complexe internationale verbanden, uitwisseling, spionagediensten, het is net alsof het nu is – maar nu kunnen we niets meer daardoor. We hebben ons DNA ; daar kunnen we ook niets meer aan doen. We hebben de maakbaarheid geheel opgegeven: geen waarheid, geen gemeenschap, geen mens meer, wat kunnen we nog? Economen zeggen : het is de schuld van de politiek, de burger zegt: het is de schuld van de politici, van de buitenlanders, de media zeggen: u vraagt, wij draaien wel. Dat is de conditie van de homo sucker in zijn postmoderne levenswereld die hij denkt te beleven als de vrijheid.

Wat is er nodig?

De postmoderne conditie vind je terug in de opmerking “ kan ik er wat aan doen’ In die opmerking zit precies de relativering die zichzelf impotent denkt ten opzichte van zijn eigen vrijheid. Die rationalisering is precies de ideologie van onze tijd. En die ideologie is dwingend. Als er in een tv-programma iemand naar voren komt die een appèl doet op een waarheid of die een principieel standpunt inneemt dan wordt ie meteen aangevallen. “U bent wel erg dogmatisch” of “Dat is wel heel conservatief wat u zegt, we leven toch in deze tijd. “ Het wordt niet getolereerd, het wordt buitengesloten, het is taboe. Ik hou media voor mijn werk nauwlettend in de gaten. Deze ideologie is dus niet alleen een horizon van waaruit wij de werkelijkheid begrijpen, het is ook nog iets wat ons probeert te beletten om bij de waarheid en bij een andere vorm van vrijheid te komen. Als we verwijzen naar de mens als een kritisch, denkend subject dat zijn eigen vrijheid verkiest – de emancipatie van de Verlichting, van Plato, Descartes, noem ze maar op – dan is dat eigenlijk het vrijheid nemen in die werkelijkheid en dat wordt eigenlijk voortdurend verdacht gemaakt, als iets dat oubollig is. Terwijl die postmoderne neoliberale conditie niet een resultaat is van vooruitgang, maar van achteruitgang. We zijn teruggekeerd naar de tijd van de Sofisten. Het is een status van verval, een teruggang. *Dus die vraag naar de waarheid moet opnieuw gesteld en geactualiseerd.* Ik zeg niet dat we terug moeten keren naar de tijd van verzuiling, laten we dat weer gaan optuigen, dat is onmogelijk, ondenkbaar, maar het besef dat dit een ideologie is die wij moeten proberen te verslaan. Met elkaar is er een *mogelijkheid om tot innovatie te komen.* En daar zit precies de omkering van de ideologie van vandaag in dat ze elke poging daartoe onderuit halen als ouderwets.

Het derde punt dat ik nodig acht is iets dat zich bij ons bevindt. Ik hoorde dat er meerdere keren gezegd is: we praten veel over onszelf. Ik denk dat de vraag wat nodig is, altijd te maken heeft met onszelf. *We willen een revolte ontketenen tegen ons sociale ik door een wederopstanding van ons mens-zijn.* Dat wil zeggen een revolte ten opzichte van het sociale ik dat door het postmoderne denken, door die relativering wordt gevormd, om een appèl te doen op ons mens-zijn. Dat mens-zijn dat we hebben afgeschaft. Wat nou geen vrije wil. Wat nou geen moraliteit. Natuurlijk is er moraliteit. Natuurlijk is er een werkelijkheid, een

werkelijkheid die aan ons raakt. In bepaalde gevallen is het vrij pervers om dat te ontkennen omdat je te doen hebt met situaties waarin onze moraliteit en onze vrije wil heel belangrijk zijn. Je zou maar een kind hebben waarbij een tumor wordt ontdekt of je zou het maar meemaken dat je als bijstandsmoeder met vier kinderen op straat wordt gezet. Dat is een realiteit die zich niet laat relativiseren van 'o dat is maar een mening.'

We moeten komen van outsourcing tot insourcing. Outsourcing is het idee van vrijheid dat gecreëerd moet worden door de markt. Als er niet meer dan drie soorten spaghetti in de supermarkt zijn kan ik geen keuze maken. Dat is een slaafse opvatting van vrijheid. Dat is een vrijheid die afhankelijk is van externe condities en niet de vrijheid of de vrijheid zoals het bij Kant of Sartre beschreven is. Dit is wat Nietzsche noemt de slavenmoraal. Het moet ons aangereikt worden. Sartre zegt: als er maar één soort spaghetti is kan ik ook kiezen om geen spaghetti te nemen. De vrijheid is mijnerzijds. De keuze gaat altijd van mij uit omdat het iets is dat a priori in mij aanwezig is. En dat is die vrije wil. Dat is niet een markt die mij vrijheid moet verschaffen. Outsourcing, jobhopping, relatieswingers, 'er komt een vrouw bij de dokter' "ok, mijn vrouw is nu niet meer capabel om dat te vervullen zoals ik haar wil consumeren dus, next". Leaseauto's, afkoopclausules, het zijn symptomen van de zelfgekozen onvrijheid waarmee we niet aan de keuze kunnen komen, omdat juist in dat kritisch bewustzijn, in de keuze die we maken vanuit onszelf, onze vrijheid ligt besloten en daarin ligt onze verantwoording om dat leven te accepteren, te affineren en te bevestigen in wat we doen .

Als je kijkt naar hoe onze samenleving in elkaar zit, wat we dus allemaal zien als uitingen van vrijheid, dan zou je kunnen zeggen: het zijn uitingen waarin de mens ophoudt te bestaan. De mens, het humane, dat van durf te kiezen, durf er te zijn, is eigenlijk op losse schroeven komen te staan. Daarvan zou je kunnen zeggen: ik kies die auto niet zelf, het is een stofje in mijn hersenen dat dat bepaalt, ik ben een automaat. Een outsourcingverhaal van vrijheid dat wij leggen bij de maatschappij die dat voor ons moet genereren, is eigenlijk een gedetermineerde wil. De wil staat vast. Als we de vrije wil ontkennen dan staat de wereld vast. Het enige wat we nog mogen is nog onszelf vervullen in een soort consumptiemoment waarin we de keuze voortdurend uitstellen, want we hoppen van het een naar het ander.

We moeten komen tot insourcing. Het besef dat vrijheid iets is dat voorafgaat aan je mens-zijn. Dat het iets is dat elk moment van de dag in jou als mogelijkheid aanwezig is, vanuit een kritisch denken, vanuit die vrije wil, vanuit het handelen en de vraag "wil ik dat allemaal wel?". Ja zeggen tegen dat leven. Dus ook maakbaarheid-denken. Dat is de essentie van het insourcen van deze vraag. En dus daarmee de consequenties van mijn handelen ook volledig accepteren.

Ik heb een paar waarheden van de nieuwe mens, vanuit de vraag: wat is er te doen?

1. Wat voor toekomst willen we onze kinderen geven? Onze heb ik even onderstreept: als je geen kinderen hebt zelf dan zijn alle kinderen onze kinderen. Zo is het. Wat doen wij daar eigenlijk voor? Als je je verdiept in de essentie van het wezen hiervan – ik moet even terugdenken aan gisteravond toen ik deze PowerPoint aan het maken was, mijn dochtertje zei: einde van de waarheid, dat vind ik angstig, hoe zit dat dan? Ik zei: ik kan je geen geruststellend antwoord geven, maar ik kan je vertellen dat wij

thuis wel een bepaalde waarheid hebben omdat die waarheid wel voorhanden is vanuit de verantwoording die je neemt. Dit, punt 1, zou eigenlijk een van de belangrijkste ministeries moeten zijn in onze samenleving. Dat is het niet, het is helaas een voetnoot ergens in een beleidsnota, en dan nog...

2. Blijf de aarde trouw. Wat kunnen we doen om de aarde te redden?

Ik las dat Vandamme het had over ecologie en zei: het engagement –als er een noodzaak toe was geweest, dan was het vanzelf wel gekomen. Ik denk dat ons bewustzijn vanuit die postmoderne conditie ons zo verlamt, dat wij heel veel moeite moeten doen om het engagement weer terug te vinden. Gelet op de toestand van de tijd, hebben we geen luxe positie meer om punt 2 niet als een van de belangrijkste elementen in ons bestaan op te nemen. Er komt namelijk heel veel op ons af in de komende tijd. We ontkomen er niet aan.

3. We zijn er niet voor de economie; mijn leven is niet om te leven volgens het dictaat van de economie, dat ik pas kan bestaan en bestaansrecht heb door te consumeren. Ik bedoel niet dat we geen brood moeten eten, of auto moeten rijden, het gaat erom dat we daarin zoals we dat nu geformuleerd hebben in onze samenleving, pas identiteit krijgen, pas iemand kunnen zijn door de consumptie. En dat moet omgekeerd worden. Wij zijn er niet voor de economie, de economie is er om onze idealen te realiseren van waar wij naartoe willen. Van wat belangrijk is.

Hoe kan ik hier wat aan doen? Dat is het vinden van die waarheid in jezelf en hem herkennen in de ander in zijn noodzaak. Het feit van die ouders met het kind waarbij een tumor is ontdekt; het is pervers om daar een postmoderne relativiserende houding op los te laten omdat dat een urgentie is van het leven die kei en keihard is. Waar dus ook een waarheid aanwezig moet zijn omdat te kunnen opbrengen, te kunnen doen en daar verantwoording in te kunnen nemen. Waarheid is in dat leven zelf aanwezig.

Tot besluit wil ik iets over mezelf vertellen. Ik heb verteld over mijn dochter: ze kwam bij ons toen ze zeven was; het eerste pleegkind dat we kregen. Ik heb met mijn vrouw een cursus gevolgd om pleegouder te kunnen worden en we hebben ook een zoon erbij gekregen die toen 2,5 was, hij is nu vijf. Tijdens die cursus leerden we tot onze verbijstering over de grote nood op het gebied van pleegzorg voor kinderen in ons land. Het is dweilen met de kraan open als je kijkt naar de hulpverlening die er is. Onze kinderen blijven totdat ze volwassen zijn bij ons en worden volledig door ons als onze kinderen opgevoed. Als je kijkt naar de waarheid en moraliteit en hoe wij in de samenleving staan, dan wordt dit – de pleegzorg – beschouwt als een persoonlijke mening, iets dat er toevallig ook is, maar er zijn ook een hoop andere dingen en je doet wat je leuk vindt. Maar zo is het niet. Als je kijkt naar wat deze kinderen nodig hebben om daar weer enigszins stabiele, gelukkige mensen van te maken, dan is die meningenhouding vrijwel pervers.

Zo zit het leven van ons, onze burens en de mensen die in de tram even naast ons komen zitten, vol. Maar we beletten onszelf om de waarheid en de kracht van de waarheid te herkennen en dat is de impotentie die we over onszelf hebben afgeroepen in die postmoderne conditie waarin we nu zitten. We kunnen daar bij door nee tegen te zeggen en in onszelf daarnaar op zoek te gaan: heel concreet, heel basic door in de samenleving waar je je bevindt aan te werken. Ik had het in een groep over zingeving, vorig jaar. Er zaten een paar mensen in uit de bankwereld, waaronder een jonge bankier die al senior banker was.

Hij vertelde naar aanleiding van een discussie over het werk van Heidegger: “Ik heb vorige week een detentiebonus geweigerd. Die bonus werd alleen aan het topmanagement van die bank uitgekeerd om onze loyaliteit ten opzichte van die bank te waarborgen, zodat we niet zouden overlopen.” Hij zei: “Ik was de enige die weigerde en ik heb dat ook toegelicht.” En daar zit precies dat moment in waarin iemand wordt en die vrijheid neemt. Dat is het moment. Er moeten heel veel van deze mensen in de samenleving komen want zo kunnen we afrekenen met deze postmoderniteit en tot innovatie komen.

Vraag voor de volgende spreker:

Hoe komen we voorbij de waarheid van de markt en hoe kunnen we daar individueel en collectief een antwoord op vinden?

7 april Kees Voorberg: maturity

Ik was er de eerste twee keer bij, de derde keer niet en ik heb ook van Jikke het transcript gekregen. Ik vond het interessant maar wat me het meeste aansprak was toen hij over zijn kinderen begon. Toen werd het een persoonlijk verhaal. Wat een lieve man. Mijn gedachte was: ik ga beginnen om iets over mezelf te vertellen. Niet alleen omdat hij dat gedaan heeft maar ook omdat mijn idee waar ik mee bezig ben ook iets met mijn geschiedenis te maken heeft. Wie ik geworden ben en de dialoog heeft te maken met de tijd waarin ik geboren ben: ik ben een babyboomer (1947). Ik denk dat niemand in deze [21^e] eeuw geboren is. Is er iemand in de jaren '90 geboren? Jij kan het standpunt inbrengen van iemand van jouw generatie. Wie is er in de jaren '80 geboren? Wie in de jaren '70? Wie in de jaren '60? Wie is er geboren tussen het einde van de tweede wereldoorlog en 1960? [de meesten]. Is er ook iemand die in de oorlog geboren is? Zijn er ook mensen van voor de oorlog? [nee].

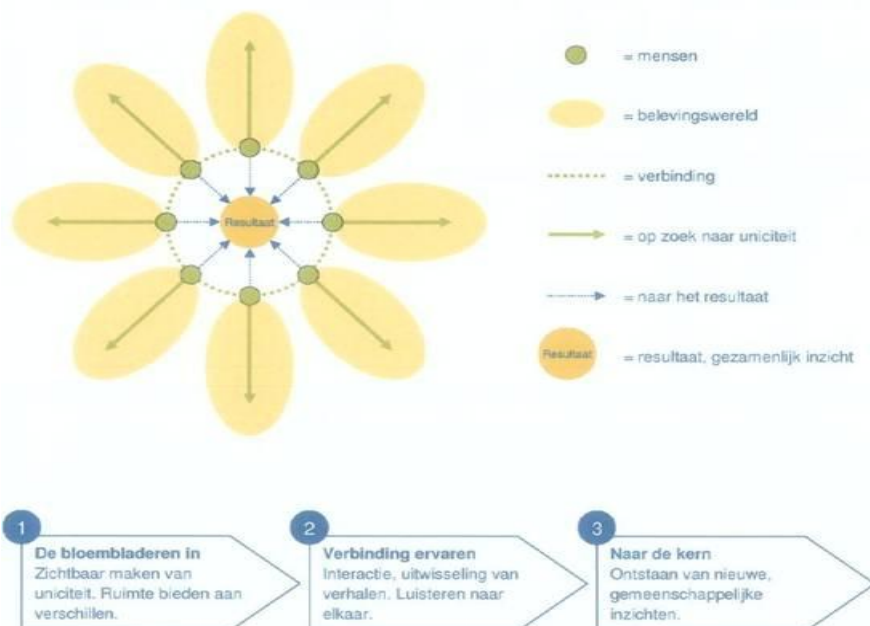
Ik ga iets vertellen over hoe, naar mijn idee, het babyboomer zijn van invloed is op wat ik aan het doen ben. Ik hoop dat het niet alleen mijn verhaal wordt maar dat je ook een beetje kijkt naar of de reden waarom jij hier bent, en of de hoop/verwachtingen die je hebt, ook te maken hebben met in welke tijd jij geboren en opgegroeid bent. Wat herinner ik me van die tijd? Ik vond het zo dat Robin Brouwer zei: wat in onze eigen tijd gebeurt lijkt zo gewoon omdat we er zo aan gewend bent. Het is zo moeilijk om te doorzien. En achteraf ben ik me gaan realiseren dat er veel verhalen over de oorlog waren. Het was een tijd van 'dat wat we achter ons gelaten hebben' en van wederopbouw en van samen weer het land opbouwen. Er waren verschillen, bijvoorbeeld tussen de zuilen, maar er was niet veel strijd tussen omdat dat gezamenlijke voorop stond. Ik herinner me een leraar van de middelbare school die vol trots vertelde: "Er zijn hier de minste stakingen en de arbeidsproductiviteit is hoog in Nederland omdat we zo samen zijn. "Het was de tijd van verschillen opzij zetten. Maar het was ook de tijd voor mij van het gereformeerde gezin. Het was niet vreselijk streng bij ons thuis, maar het idee was wel: wij hebben het goede geloof. De anderen jammer genoeg niet. Ik herinner me dat ik een jaar of negen was en een soort inzicht had: als ik in India geboren was, dan was ik waarschijnlijk Hindoe geweest en dan zou ik dat het ware geloof vinden. Het is wel heel relatief. Ik vind dat achteraf wel een knap inzicht van een kind van negen. Ik ging naar huis en vertelde het mijn vader en die zei: "dat zie je toch verkeerd; dat is echt niet het ware geloof." Dat is de tijd waarin ik opgroeide.

Mijn vader had een schoenenwinkel; ik was de eerste in de familie die naar de HBS ging en het leek mij wel wat om in de voetsporen van mijn vader te treden, maar ik begon te denken over de broer van mijn vader: Oom Adriaan. Hij had ook een schoenenwinkel (opa was

schoenmaker) en oom Adriaan kon heel goed schilderen, maar als hij naar zijn winkel moest, kon hij zijn bed niet uitkomen. En als ie bij ons thuiskwam zei mijn vader: wat ziet Adriaan er weer slecht uit. Op de een of andere manier had hij niets met die winkel, maar als hij vakantie had, dan stond hij vroeg op en begon te schilderen. En ik dacht: waarom gaan mensen dingen doen waar ze niet gelukkig van worden en waarom doen ze niet waar ze wel gelukkig van worden. En omdat ik daar zo over aan het denken was ben ik psychologie gaan studeren. Uiteindelijk heb ik sociale psychologie gekozen en voor mij gaat dat over de vraag of je je hart kunt volgen en de sociale kant stelt de vraag: en als je dat doet, hoe hoor je er dan ook nog bij?

In 1965 ging ik dus in Amsterdam studeren – dat was een hele andere wereld. Er was een omslag:: er was welvaart en de revolutie van de jaren zestig kwam daar. Ik heb toen veel geleerd (het minste op de universiteit) en daarna heb ik tien jaar in het onderwijs gewerkt, daarna zeven jaar als loopbaanadviseur en daarna nog zo'n tien jaar als trainer in organisaties. Dat laatste deed ik altijd vanuit een soort dilemma: aan de ene kant wilde ik graag dit werk doen en was het een uitdaging, maar aan de andere kant bleef het gevoel dat ik geen ruimte had voor wat ik eigenlijk wilde bereiken. Nog steeds volgens het beeld van die oom Adriaan. Ik had eigenlijk de geheime missie om iedereen te zeggen: ga toch je hart volgen. Maar er zijn heel veel redenen waarom mensen hun hart niet volgen – ik liep daar altijd een beetje frustratie van op. Op een gegeven moment ben ik gestopt met dat soort trainingen, dat is nu ongeveer negen jaar geleden en vervolgens wist ik niet wat ik zou gaan doen. Toen kwam ik in aanraking met dialoog, dat sprak me erg aan. Ik ben toen dingen op dialooggebied gaan doen en dat is uiteindelijk de invulling van mijn werk van nu geworden en geef ik opleidingen in dialoog. En Jikke heeft me gevraagd om vanuit dialoogperspectief iets te komen vertellen over de vraag: wat is de situatie nu van de samenleving en wat is er nu nodig.

Wat ik eigenlijk wil doen is iets vertellen over wat de dialoog is. Dit model heeft de eerste avond ook al op de muur gehangen.:

Hier is een cirkel en de groene stipjes zijn mensen die met elkaar praten. Meestal gaat het zo dat als een mensen bij elkaar zijn, ze zich richten op wat ze samen willen bereiken, wat er gemeenschappelijk is. Dat geeft energie en dat willen ze graag. Maar wat je ook vaak ziet is dat je na verloop van tijd moeilijkheden tegenkomt, onderlinge verschillen en dat dat tot stagnatie leidt en dat het dan moeilijk is om daar de stroom in te houden en werkelijk tot stand te brengen wat je tot stand wil brengen. Dit model nu zegt: het is beter om een andere richting te nemen - niet eerst de gezamenlijke richting, maar eerst het individuele want iedere mens heeft een hele achtergrond, bijvoorbeeld de tijd waarin je geboren bent, je individuele talenten, je drive, wat je hebt meegemaakt. Als dat eerst op tafel komt – wie zijn we – dan is dat een basis waaruit verbinding kan ontstaan tussen mensen: vanuit die basis kun je meer hebben van elkaar. Er is iets gegroeid en als je dan aan resultaten gaat werken dan heb je draagvlak. Dat is een idee van dialoog. Dus wat we doen is dat we met elkaar in een cirkel zitten en praten en daar afspraken over maken. Je komt bij elkaar met de intentie: we luisteren open, we vallen elkaar niet in de rede, als we het niet begrijpen dan kunnen we doorvragen, maar de houding is dat je maar een klein stukje van het verhaal hebt en dat je de ander nodig hebt voor het andere stukje dat hij ziet of ervaart. We gaan niet strijden of dit of dat de olifant (de waarheid) is.

Open spreken betekent ook de dingen zeggen die we niet zo gemakkelijk vinden om te zeggen omdat we denken dat we misschien de enige zijn die dat vindt. Ja soms is dat zo, als je de staart ziet van de olifant: daar is er maar een van. Open spreken betekent het risico durven te nemen om met jezelf naar voren te komen: werkelijk jezelf te laten zien. En wat we steeds weer ervaren is dat dat proces ergens toe leidt. Je weet niet van tevoren waartoe, maar het leidt ergens toe. Die verbinding blijkt een creatieve verbinding te zijn waarin er iets gebeurt. Dat is in grote lijnen het dialoogproces. Als een groep mensen wat langer met een dialoog bezig is, dan gaan ze ook een bepaalde ontwikkeling door. En wat nou mijn idee is voor vanavond, is om iets te vertellen over hoe die ontwikkeling eruit ziet waar mensen doorheen gaan als ze met elkaar een dialoog doen, dat is dan natuurlijk in een kleine groep of organisatie. Maar nu is het mijn gedachte dat het model ook kan helpen om te kijken naar hoe gaat dat in de samenleving als geheel. Lijkt dat op een bepaalde manier op elkaar? Dus ik wil eerst kijken hoe het in kleine groepen gaat en vervolgens de stap maken naar: kunnen we er iets van leren voor de samenleving?

Het gaat om het volgende model dat vier fasen van ontwikkeling weergeeft die mensen doormaken in een groep.

Tweede wij fase	Tweede ik fase
Eerste wij fase	Eerste ik fase

Aan de (onder)kant van dit modelletje heb je meer de gewone ervaring: hoe we gewoonlijk met elkaar omgaan. De bovenkant is met meer reflectie en diepgang. Groepen zijn voor een groot deel in de onderste ruimten en je kunt bewust een stap maken naar boven.

Aan de wij kant is er meer gerichtheid op het gemeenschappelijke en aan de ik-kant meer gerichtheid op zichzelf.

We starten bij de eerste wij-fase. Als een groep begint, dan is deze meestal gericht op het gemeenschappelijke. Als mensen elkaar gevonden hebben zijn ze meestal blij, nieuwe energie, eindelijk mensen die hetzelfde willen, ze zijn welwillend ten opzichte van elkaar, er zijn misschien kleine irritaties maar daar stap je gemakkelijk overheen. Aanvankelijk is men hier blij en ervaart gemeenschappelijkheid. Het goede daarvan is dat het je duidelijk wordt dat er iets is dat verbindt. Maar aan de andere kant kun je dit pseudo community noemen. Het lijkt wel een gemeenschap maar is het nog niet echt: mensen kennen elkaar nog niet. Ze hebben elkaar nog niet leren kennen. Een gemeenschap werkt pas als je elkaar kent. Het voelt dus een beetje onecht hier. En sommige mensen hebben hier snel last van en de gedachte ontstaat: kan ik hier wel mezelf zijn in deze groep? Want we zetten onszelf opzij om deel te zijn van de groep. En ik dan?

En zo stappen we in de eerste ik-fase. Daarmee komt er wat conflict. Er komt wat chaos en dat is niet leuk: we waren net zo fijn bezig met elkaar. De verschillen komen en dat is heel waardevol maar ook niet gemakkelijk. Er komen ideeën over hoe het beter zou kunnen gaan. De een zegt: we moeten meer over onze gevoelens praten, de ander zegt: we hebben meer structuur nodig dan zal het wel beter gaan, laten we een tijdje in subgroepen gaan. En een ander denkt: wat subgroepen!!? Waarschijnlijk herken je het wel. Het lijkt wel, en daar moest ik ook aan denken toen ik het las van Robin Brouwer, alsof dit normaal is – alsof het normaal is dat verschillen tot conflict leiden. Maar in feite hoeft dat niet – deze fase is alleen een losbreken van de eerste ik-fase.

Het kan gebeuren dat iemand beseft: wat een gedoe, we hadden het goed met elkaar; laten we kijken wat we wilden en zo wordt er weer teruggegaan naar de eerste wij-fase. En sommige groepen blijven zo pendelen tussen eerste wij en eerste ik.

Nu is er een mogelijkheid dat je een gang kunt maken naar de tweede ik -ruimte. Daar kun je je leeg maken van je verwachtingen over hoe het zou moeten zijn, hoe anderen zouden moeten zijn en hier kun je je afvragen: waarom is dit zo belangrijk voor mij? Wat zegt dat over mij? Kan ik ook mijn eigen behoeftes zien? Kan ik daar ook zelf voor zorgen in plaats van er voortdurend om te vragen of een ander dat wil doen. Dit kan soms een pijnlijk proces zijn: je komt oude pijn tegen; soms heb je bijvoorbeeld te maken met behoeftes uit je kindertijd. Als je ouders je niet serieus namen zoals je bent, heb je kans dat je aldoor op zoek gaat naar het 'serieus genomen worden'. Hier kun je de pijn van dit gemis gaan voelen en dat kan belangrijk zijn. En dan is de stap nodig: en kan ik, nu ik volwassen ben, mezelf serieus nemen? Kan ik zo mature zijn dat ik die stap kan zetten?

Als het mogelijk is dat mensen individueel deze stap kunnen maken dan wordt het mogelijk dat we in de tweede wij-ruimte komen waarin mensen elkaar kunnen hebben zoals ze zijn en waar we kunnen creëren op een manier die vreugdevol is, waarin we elkaar wat kunnen gunnen. In de opleiding gaan we in twaalf dagen door dit proces heen. En dan zie je dat er

zo rond de tiende dag iets op gang komt van vrijheid en creativiteit. Zo kan het in groepen gaan.

En nou was ik ongeveer een half jaar geleden uitgenodigd op een conferentie om een dialooggroep te begeleiden en die ging over het thema: regaining trust. Hoe kunnen we het vertrouwen herstellen in onze samenleving na alle crisissen en wat is de rol van leiderschap daarin? Een van de sprekers was Rinooy Kan en hij zei: “De crisis waar we nu in zitten lijkt op de crisis van de jaren zestig. Het is een generatieverschil. Maar er is een verschil tussen toen en nu: toen zag ik wie de nieuwe leiders konden worden en nu zie ik dat niet. “

En ik zat te denken : is dat wel waar dat de crisis van de jaren zestig voortkwam uit generatieverschil? Zo kwam het naar buiten maar ik denk dat er ook wat anders aan de hand was. Het had te maken met de ontwikkelingsfase van de samenleving. De periode van na de tweede wereldoorlog leek op het eerste wij-veld: er waren collectieve waarden, gevoel van we gaan samen opnieuw beginnen, we moeten onze verschillen maar even op zij zetten. Ieder mag zijn eigen zuil hebben, maar zonder strijd ertussen en iedereen mag mee doen maar op een voorwaarde: je past je wel aan; je doet net als wij. Dat werd niet uitgesproken maar impliciet gebeurde dat. Dat was die tijd. Dit is vervolgens tot een afronding gekomen waardoor er ruimte kwam voor het ik. Provo, kabouter – ieder wilde op zijn eigen manier leven. Niet meer trouwen, gezagsverhoudingen veranderden enz. In feite is dat het begin geweest van de individualisering die eigenlijk alsmaar doorgedaan is.

We stuiten nu op de grens daarvan. We merken dat de verschillende crisissen daarmee te maken hebben: een uit de hand gelopen individualisering. De heerschappij van de markt, het marktdenken met alle individuele behoeftes en als die bevredigt zijn dan is er nog wel wat te bedenken. Bij die grens ontstaat een beweging terug: terug naar collectieve waarden. Maar er zijn twee verschillende mogelijkheden. Van eerste ik naar eerste wij, (oude collectieve waarden: mensen die mee willen doen moeten zich maar aanpassen) of van eerste ik naar tweede ik om bij de tweede wij te komen waar verschillen worden gerespecteerd.

Waar het dan om gaat is volwassen worden: dat je bereid bent om zelf verantwoordelijk te zijn voor je eigen leven. En zo kom ik op de vraag waarmee jullie de vorige keer zijn geëindigd: hoe kunnen we onder de tirannie van de vrije markt uit? Dat kan door op te houden met de verantwoordelijkheid voor jouw voldoening buiten jezelf te zoeken. Zolang je het buiten jezelf zoekt ben je ten prooi aan iedereen die je wilt verleiden. Aan de ene kant vind je daar het consumentisme en de consumenten, maar aan de andere kant ook de wereldverbeteraars die bezig zijn voldoening te krijgen door wat ze geven. Niet door te ontvangen, maar te geven wat ook weer een manier is van afhankelijkheid door te denken dat je het buiten jezelf moet zoeken. Het maakt dus geen verschil of je gadgets zoekt of dat je probeert de wereld te redden als je drijfveer is dat wat jou voldoening moet geven. Kun je loskomen van een geschiedenis van conditionering waarin je geleerd hebt dat je anders moet zijn dan je bent, namelijk dat wat je vader en moeder vinden, de samenleving etc?

Is het een soort luxe dat we hierin terecht gekomen zijn (in de tweede ik-ruimte, de reflectiefase)? Ik heb zelf het idee dat we ons als samenleving in de eerste ik-ruimte bevinden. Er zijn verschillen naar voren gekomen en we kunnen niet terug naar de zuilen. Maar we leven er wel mee – we hebben nog geen manier gevonden om daar vruchtbaar mee om te gaan. Dat is nog steeds de uitdaging. Dat is geen luxe, maar een noodzaak.

Ik kwam bij de voorbereiding van vanavond een tekst tegen van Howard Stirman – een zwarte Amerikaanse dominee - een van de leermeesters van Martin Luther King, actief in de burgerrechtenbeweging:

“Don’t ask what the world needs, rather ask what makes you come alive and then go and do it, because what the world needs is people who come alive.”

Kijk waardoor jij tot leven komt, dat is dezelfde beweging. En dan? Wat zou er dan kunnen gebeuren? Als we als volwassen mensen gaan leven? Maturity is dat je jezelf kunt accepteren in alles, en dat je zelfverantwoordelijkheid kunt hebben voor al je behoeftes. We leven natuurlijk allemaal met vallen en opstaan, het gaat er meer om dat we onszelf eraan te kunnen herinneren dat we daar naar teruggaan en dat we maatjes hebben die ons op de schouder tikken als we in de fout gaan.

Ik heb het idee dat ik het hier bij moet laten en laten we daar wat over gaan praten met elkaar. Ik heb wat vragen waar we het over kunnen hebben:

1.

What makes me come alive?

Wat helpt me daarbij?

Wat is voor mij een inspirerende ervaring van ‘coming alive’?

Wie is voor mij een inspirerend voorbeeld van ‘coming alive’?

2.

Wat betekent ‘maturity’ voor mij op mijn plek in ‘t leven (in hoe ik met mezelf omga. In m’n relatie. In m’n familie. Op m’n werk. In de buurt waar ik woon.)

Wat doe ik anders/ zou ik anders doen vanuit ‘maturity’?

Welke effecten heb ik waargenomen als ik vanuit ‘maturity’ kon spreken en handelen?

Vraag voor de volgende spreker:

Wat is de aanleiding om een relatie aan te gaan om samen in de eerste wij-ruimte te gaan zitten? Wat willen we dat ons gaat verbinden? [bestaat binnen de Islamitische filosofie ook de neiging tot een ik-ruimte?]

19 mei Bünyamin Duran: understanding each other.

In deze studie wil ik de formulering van de vorige spreker, Kees Voorberg, overnemen om de verschillende fasen van de mens te beschrijven. Dan zal ik proberen om de mogelijkheid van een verzoende samenleving te verkennen, die wordt gekenmerkt door persoonlijke volwassenheid, politieke vrijheid, sociale gelijkheid, geestelijke broeder- en zusterschap en universele anamnestic solidariteit. Ik zal een poging doen om een model op te zetten, te weten het 'Solomon Model', met behulp van argumenten van het Corpus Nursi (een beroemd Islamitisch werk opgesteld door de filosoof Nursi). Ik zal proberen deze analyse te vereenvoudigen door met u een denkbeeldige spirituele reis te ondernemen onder de titel: 'de cyclische drie-eenheids reis'.

De fasen van Voorberg

Kees Voorberg formuleerde de verschillende stadia van de ontwikkeling van de mens en de samenleving als verschillende sociale en psychologische fasen. Ik interpreteer het aldus: de eerste wij-fase weerspiegelt zich als een pseudo-maatschappij. De eerste Ik-fase vervolgens, daarin bevinden zich de egoïstische, narcistische en hedonistische menselijke personages. Parallel hieraan is Adorno's begrip 'infantiel narcisme' en Nursi's 'vals ego'.

De tweede ik-fase die daarop volgt is een individuele fase van een mens die denkt en bekritiseert en die alle voorstellen en verklaringen die worden aangeboden door de samenleving beziet. Hij begint vragen te stellen over de dan geldende aannames. Deze fase is vergelijkbaar met de Kantiaanse fase waarin verantwoorde ethiek ruimte krijgt. Ten slotte vertegenwoordigt de tweede wij-fase de sociale situatie waarin de samenleving zich in harmonie en vrede ontwikkelen kan.

Hierop aansluitend introduceer ik graag het Solomon Model waarmee ik zal proberen te tonen hoe we naar zo'n verzoende samenleving toe kunnen gaan. Het lijkt nogal op het model van Voorberg, los van de nuances en toonzetting waarin het gesteld is.

Voordat we de verschillende stadia van deze reis gaan onderzoeken, is het goed om eerst wat te vertellen over het Solomon Model.

Solomon model: evenwicht tussen het geestelijke en het materiële

Waarom Solomon? In de eerste plaats is Solomon een belangrijke gemeenschappelijke figuur voor moslims, christenen en joden. Hij is niet geaccepteerd als een profeet door christenen, maar volgens de Koran is hij één van de beroemdste profeten. In het perspectief

van de Koran was hij niet alleen een wereldse koning, maar tegelijkertijd was hij een groot profeet.

Wat we af kunnen leiden uit de Koran over de eigenschappen van Solomon is het volgende: Hij bezit veel morele kwaliteiten, zoals dankbaarheid, nederigheid, liefde, compassie, respect en hij is aanhanger van vrede en veiligheid. Daarnaast was hij zeer vroom. Hij was diep gelovig in God die de Schepper is van alle dingen en die geeft wat gevraagd wordt. Ten derde had hij de overtuiging dat hij hard moest werken en zelf verantwoordelijk was voor zijn eigen persoonlijke keuzes. Als gevolg van die eigenschappen was hij bijzonder gehoorzaam aan God. Deze gehoorzaamheid was geen blinde gehoorzaamheid, maar één op basis van wijsheid. (21/78-79). Juist zijn aardse positie als koning had ervoor kunnen zorgen dat hij zich gemakkelijk een narcistische en arrogante houding had kunnen aanmeten. Maar ook al had hij toegang tot veel materiële en immateriële productieve krachten, hij was ervan doordrongen dat hij als politiek leider moest voorkomen keuzes te maken op basis van narcisme en arrogantie. Zijn opdracht was juist om een dienaar te zijn van God. (27/19)

Hij voelde diepe liefde en mededogen voor zowel zijn medemens als voor dieren. De verhalen over zijn mooie relatie met een renpaard, met een vogel en ook met kunst worden in detail beschreven in de Koran. Kortom, Solomons leven weerspiegelt een ideale synthese tussen geestelijk en materieel leven. Zijn persoonlijke en sociale leven kan worden gezien als een verzoend leven. Dat wil zeggen, zijn levensstijl doet hem niet de materiële wereld negeren omwille van de geestelijke wereld en vice versa.

Cyclische drie-eenheidsreis en het ego volgens Nursi

Van wezen tot wezen

Volgens Nursi, heeft de mens, als hij zich bevindt in de hierboven beschreven eerste ik-fase, een pseudo-identiteit. Hij begint zijn eigen vermogens te leren kennen als mogelijkheid tot denken en verbeelden, tot liefde, weten en willen. Hij ervaart zichzelf als een zeer krachtig, creatief wezen, of om het anders te zeggen: als een soort god. Dit gevoel is erg belangrijk, zoals we later zullen zien in de loop van de reis, in het bijzonder in het proces van het begrijpen van God zijn manifestatie.

Het belangrijkste punt hier is dat deze mens zijn reis moet voortzetten zonder vast te blijven zitten in dit primitieve denkbeeld. Wat hij daarvoor nodig heeft, is een krachtig denken. Hij moet kunnen redeneren. Degenen die deze competentie van 'deep reasoning' niet hebben, kunnen deze psychologische barrière nauwelijks overstijgen. Als hij geen gebruik maakt van zijn vermogen om rationeel te denken en zo een onderscheid te maken tussen zijn eigen vermogens en die van zijn medemens, blijft hij in de illusie geloven dat hij een unieke en weergaloze god in het universum is. Om zich te kunnen bevrijden van deze onderontwikkelde, narcistische fase moet hij beginnen met een nieuwe mentale en emotionele reis, namelijk een reis van zichzelf naar andere medemensen. Deze reis is gebaseerd op een 'vergelijk van activiteiten'.

Sommige mensen hebben het vermogen om met succes dit stadium te overstijgen via vergelijk van de eigen capaciteit met die van anderen. Zo kan hij een werkelijkheid ontdekken die niet alleen aan hemzelf, maar tegelijkertijd ook aan andere mensen vergelijkbare talenten en mogelijkheden toedicht. Hij kan dan zelfs ontdekken en begrijpen

dat anderen meer kennis, kunde en vermogens hebben dan hijzelf heeft. Dan zal hij beginnen te bewonderen en leren om andere mensen als voorbeeld te nemen. Deze fase is een zeer belangrijke vooruitgang in vergelijking met de vorige. Maar, het is nog niet de tweede ik-fase.. Het is mogelijk dat hij in deze fase nog gevangen is in een negatief nationalistische of pseudo occidentalistische en oriëntalistische val. Om te komen tot een humanistische fase moet hij begrijpen dat mensen zelf waarde hebben en gelijk aan elkaar zijn, ongeacht hun nationaliteit en religie. Alle mensen zijn gelijk als kinderen van Adam en Eva zonder enige discriminatie. In aanvulling hierop moet hij ook beseffen dat de mens zelf een doel is, geen middel of instrument.

Vanuit islamitisch perspectief is deze sociale en ethische fase niet het eindpunt, want deze fase kan leiden tot een polytheïstische houding, door de waarde van de mens zo te overdrijven dat hij God vervangt. De Islam heeft een fundamenteel principe: niets, buiten God, heeft het recht om aanbeden te worden. Dus de mens heeft de exacte plaats en waarde te bepalen van het mens-zijn ten opzichte van God. Ook al is de mens is een zeer belangrijke 'kalief' van God, hij kan nooit God zijn of aanbeden worden. Om deze barrière te overwinnen moet hij doorgaan met overdenkingen tot hij het geloof bereikt in God als de absolute en perfecte.

Van wezen tot schepper

Op dit moment is de reiziger in staat om het bestaan van God te ontdekken en begint hij zijn eigen kwaliteiten te vergelijken met Gods eigenschappen. Hij begint na te denken over de schepper van de wereld. Zijn uitgangspunt is een zeer eenvoudige analogie: in deze wereld kan niets tot stand komen zonder een 'actor', een agent. Niets is overgelaten aan de blinde kracht van de natuur, maar alles is toegeschreven aan een historische actor. Als dat zo is, hoe kunnen dan de perfecte en complexe mechanismen en organismen wel toegeschreven worden aan de blinde kracht van de natuur of aan het toeval? Door een dergelijke redenering zal hij de schepper van alle dingen ontdekken.

Wanneer hij tot deze kennis over Gods bestaan is gekomen, ontstaat er vertrouwen in zijn hart. Kennisontwikkeling is een epistemologische menselijke activiteit, terwijl het ontwikkelen van geloof op basis van relevante kennis een gave van God is. Vanaf een bepaald islamitisch oogpunt kan men concluderen dat er geen goddelijke dwang is tot wel of niet geloven en er mag hierdoor dus ook geen discriminatie tussen mensen ontstaan. Iedereen heeft de mogelijkheid tot geloof in God. Maar de mens is zelf verantwoordelijk voor zijn keuze.

Een andere belangrijke theologische realiteit is dat een geloof dat voortkomt uit het verstand een gezond geloof is. Sterker nog, een geloof dat gedachteloos is overgenomen vanuit de samenleving, is een pseudo-geloof. Vandaar dat er scherp debat nodig is tussen theologen over het onderscheid tussen imitatie religie en pseudogeloof en echt, gefundeerd geloof.

Mensen hebben dus gelijke kans om tot geloof te komen, aangenomen dat ze verstandig kunnen denken. Zoals we later zullen zien, kunnen we degenen die niet de beschikking hebben over voldoende denkvermogen, niet verantwoordelijk houden voor hun manier van geloven.

Verzoening tussen rede en openbaring

In dit proces is de rol van de rede zeer bepalend. Allereerst is de mens die niet effectief kan redeneren, niet verantwoordelijk omdat hij geen onderscheid kan maken tussen de wezenlijke en niet wezenlijke dingen. Wie wel zijn verstand kan gebruiken is zelf verantwoordelijk voor zijn weg naar God, zelfs zonder goddelijke leiding en openbaring. Dit is namelijk een puur menselijke activiteit. Bijna alle theologen hebben Al Farabi's idee over verstand overgenomen en toegepast op verschillende theologische kwesties.

Al-Farabi verdeelt intellect in vier categorieën: het potentiële, het feitelijke, het verworven en het actieve denken. De eerste drie zijn de verschillende toestanden van het menselijk denken en de vierde is een goddelijke.

Het potentiële denken staat voor het begrip dat baby's hebben: zoals we allemaal beginnen. Het feitelijke denken is een fase waarin de mens in staat is om onderscheid te maken tussen essenties, bijvoorbeeld tussen ijzer en goud, tussen goed en kwaad. Het verworven denken zorgt dat een mens in staat is om onderliggende relaties te begrijpen tussen dingen en gebeurtenissen. Een voorbeeld hiervan is het filosofische denken

Degenen die in staat is tot feitelijk denken, is verantwoordelijk voor het begrijpen van God zijn bestaan en zijn kwaliteiten. De mogelijkheid tot feitelijk denken is namelijk het startpunt van alle religies en ethische zelfverantwoordelijkheid.

Goed is om hierbij een fundamenteel onderscheid te maken tussen de instrumentele rede en de objectieve rede. Instrumentele rede is een menselijke vaardigheid die tot uiting komt in het succes van het oplossen van fysieke, wetenschappelijke problemen, zoals economische en geneeskundige vraagstukken. De objectieve rede (ontologische rede) daarentegen is een menselijk vermogen om de essentie van de dingen te begrijpen, zoals de essentie van de natuur, van de geschiedenis, van de mens en van God. Sommige wetenschappers bijvoorbeeld, hebben het vermogen tot zeer helder, instrumenteel redeneren, maar ze kunnen niet objectief redeneren. Daardoor hebben ze niet het vermogen om de essentie van de dingen te begrijpen maar ze kunnen evenzogoed grote fysici en dokters zijn. Aan de andere kant kan een filosoof onwetend zijn over de eenvoudige dagelijkse gang van zaken, maar hij is in staat om diep sociale en ethische wetten te ontdekken.

Door deep reasoning is de mens in staat om in het bestaan van God te geloven. In dit stadium van de reis is het voldoende om gelovige te zijn voor God. Maar hij woont in een sociale en politieke kring en moet zijn identiteit openbaren aan het publiek. Zoals we later zullen zien is deze verklaring is zeer belangrijk voor het opbouwen van een samenleving die gebaseerd is op vertrouwen en transparantie. Dit vermogen tot denken biedt echter alleen de mogelijkheid om te denken over Gods bestaan, niet over zijn essentie. Over deze essentie kunnen we niet speculeren: Gods essentie gaat ons verstand, ons vermogen om te denken, te boven.

De mens kan Gods kwaliteiten en daden begrijpen door te beginnen de eigen kwaliteiten en daden te onderzoeken. Via analogie en vergelijking kunnen we verstaan: ik heb leven, God heeft leven, ik heb kennis, God heeft kennis, ik heb liefde dus ook God heeft liefde. Uiteindelijk zal hij herkennen dat Gods kwaliteiten absoluut zijn tegenover zijn eigen mogelijkheden die beperkt en zwak zijn.

Vanuit dit perspectief kunnen we de volgende uitspraak van de Profeet bezien: "God schiep de mens naar het beeld van de Al-Barmhartige." Dit betekent dat Gods daden, eigenschappen, en Namen kunnen worden begrepen vanuit menselijk handelen en menselijke kwaliteiten. De mens heeft een vorm waarin de Heilige Naam van Barmhartigheid zich in kan tonen.

Door het inzicht van het geloof begint de mens met liefhebben van God en al Zijn schepselen. Hij voelt broederschap voor alle mensen die deze perfectie in zich hebben. Door zijn nieuwe identiteit raakt hij vrijwel helemaal bevrijd van de angst voor de dood. Immers de dood is geen vernietiging, geen niets, geen vreemdheid. Het is geen eeuwige scheiding, geen niet-bestaan. Nee het is meer een ontslagen worden van je verplichtingen door God. Je wordt gezonden naar de eeuwige gelukzaligheid, naar je echte thuis.. "(Nursi, 20^e brief, 7^oe zin). Door dit besef voelt de mens oneindig geluk die gekoppeld is aan het geluk van al zijn vrienden. (Nursi, vierde Ray, 1^e graad)

Ontmoeting door openbaring

Wanneer de mens gelooft in God, ontstaat er vanzelf ook geloof in Zijn openbaringen en boodschappers. De belangrijkste vraag hierbij is: Hoe kan hij de openbaring inhoudelijk interpreteren? Het is duidelijk dat de openbaring ons is gegeven in een geschreven tekst. We weten dat de interpretatie van de geschreven tekst onderhevig is aan hermeneutische problemen. Er zijn namelijk verschillende verssoorten die naast elkaar bestaan: sommige zijn metaforisch, sommige ironisch en andere direct en helder. Hoe moeten we nu de metaforische teksten onderscheiden van de letterlijke teksten? Sommige verzen geven bijvoorbeeld uitdrukking aan Gods almacht, terwijl andere gaan over menselijke vrijheid. Bovendien vertellen sommige verzen ons over een antropomorfische God en andere over een transcendente God.

Op basis van deze werkelijkheid kunnen we concluderen dat het onmogelijk is om God te begrijpen op basis van tekst alleen. Hij heeft nog hulp nodig bij het onderscheiden van de verzen. Deze hulp is, volgens de Islamitische filosofen en sommige theologen, de rede. De principes van de rede zijn de criteria waarmee we onderscheid kunnen maken tussen metaforische en niet metaforische teksten. Daarom is de menselijke rede bepalend bij het begrip van de Islamitische teksten en Gods wens.

De doorslaggevende rol van de rede is ook essentieel voor het geloof in Gods eigenschappen. Er is namelijk geen enkel vers in de Koran die kwaliteiten toeschrijft aan God. Maar er zijn veel mooie namen die de Koran in detail noemt. Hierdoor vermijden sommige geleerden, zoals Salafiyyun, om enige eigenschap aan God toe te schrijven. De positie van de soennitische geleerden is erg interessant in dit opzicht. Hun basis is de logische relatie. Ze poneren dat er een logische relatie bestaat tussen deze namen en bijvoeglijke naamwoorden. Alle namen zijn volgens hen namelijk afgeleid van een bepaald bijvoeglijk naamwoord. Hoewel er dus geen vers kwaliteiten toeschrijft aan God, zijn er dus wel deze naamwoorden. We moeten dit op een logische manier aan elkaar koppelen. Zo kan worden gezegd dat een groot deel van de soennitische theologie is geaard door de rede en de wereldse logica.

God liefhebben is een daad die gebaseerd is op rede en gevoel.

Het is algemeen aanvaard dat liefhebben meer een emotionele dan een redelijke ervaring is. Toch berust dit op een misverstand. Natuurlijk zijn emoties zeer belangrijk bij het liefhebben van God, zoals we later zullen zien, maar het is niet voldoende. De cruciale vraag is: hoe is de mens in staat om God lief te hebben?

We weten dat de mens een hart heeft dat gevuld kan zijn met liefde en mededogen. Maar deze liefde is over het algemeen gericht op sterfelijke en eindige dingen. Dat is heel normaal. Wel heeft de mens het vermogen om zijn liefde van richting te verandering van het sterfelijke naar het onsterfelijke. Deze verandering heeft gelukkig geen enkel gevolg voor de hoeveelheid liefde die hij voelt omdat het alleen gaat om de inhoud en niet om de hoeveelheid.

We weten ook dat alle ouders zeer verfijnde gevoelens voor hun kinderen hebben. Deze compassie kan een heel belangrijk uitgangspunt zijn voor het ontstaan van liefde voor God. Vandaar dat een baby het punt van samenkomen is van alle namen van God. Wanneer men probeert na te denken over een baby, ziet en verstaat men dat dit wezen een zeer heldere spiegel is van de manifestatie van God. Vertrekkend vanuit deze ontmoeting met een baby begint de liefde en de bewondering voor God.

Hierdoor kunnen we vaststellen dat er geen zeventigduizend sluiers zijn tussen moeder en God, maar slechts één. Moeder kan deze sluiters gemakkelijk elimineren door haar compassie. Haar toewijding aan haar baby is genoeg voor de verbinding met God.

Compassie is de eerste weg naar verbinding van het hart met God. De tweede weg is de broederlijke liefde. Deze weg is echter wat lastiger dan de eerste. Het functioneert als het veranderen van de richting van de liefde voor het sterfelijke dingen naar het onsterfelijke. Dit ontstaat wanneer men de betrekkelijkheid ontdekt door de dood van geliefde wereldse zaken. Natuurlijk speelt hier het verstand weer een rol, maar ook het gevoel en het observatieproces. Men moet keer op keer de pijn van betrekkelijkheid en eindigheid van de geliefde dingen voelen door te ervaren dat iets van hen afgenomen wordt. Nursi benadrukt deze situatie door te zeggen: 'Inderdaad, de mens houdt in de eerste plaats van zichzelf, dan van zijn relaties, dan van zijn land en dan van andere levende wezens, dan van de wereld en ten slotte van het universum. Hij is verbonden met al deze sferen. Hij kan plezier hebben doordat een ander plezier heeft en pijn voelen door de pijn van een ander. En omdat niets in deze wereld blijvend is, is het hart van de mens altijd verwond. Want de mens houdt ervan om te geloven dat alles voor eeuwig blijft. Maar wereldse, geliefde zaken worden blootgesteld aan sterfte en eindigheid.'(Nursi, 50e branch, 24e woord)

Door het relatieve van geliefde zaken te ervaren, zijn sommige mensen in staat om tot het begrip te komen dat deze liefde een nominale liefde is, en niet een échte. Omdat ze naar het niets gaan, bezitten ze geen duurzaam genot. Het genoeg dat zij bezitten is als honing vermengd met gif. Het is niets meer dan een illusie. Ze vinden de oplossing door hun nominale liefde te verlaten en hun hart direct tot het onsterfelijke en eeuwige te richten.

Wanneer de mens begint met God lief te hebben, volgt daar meteen uit dat hij alle creaties van God lief heeft; alles blijkt dan uitdrukking te zijn van de prachtige namen van God. Alle dingen ziet hij als belangrijke giften van God aan hem gegeven.

Mensen completeren aldus hun reis door de samenwerking tussen verstand en gevoel.

Van schepper tot schepsel

De vorige fase is niet het eindpunt van de reis. De mens moet na de ontmoeting met de Schepper weer terugkeren tot het schepsel met alle bagage die hij heeft opgedaan tot nu toe. Tijdens deze fase heeft hij de ervaring en de begeleiding van de openbaring nodig om mee te werken aan het bouwen van een samenleving die gebaseerd is op liefde, respect en solidariteit. Hierbij geldt de autoriteit van én de rede én de openbaring die hij heeft ervaren. Deze worden samengebracht in theologische leerstellingen, religieuze ervaringen, parabels, morele principes, de dagelijkse praktijk en rituelen.

De fase van de openbaring van God is een fascinerende ervaring. Daardoor kan de mens zijn identiteit verliezen en wensen in de heelheid van de ervaring te blijven en zich afzonderen van de sociale en politieke wereld. De volwassen man echter moet zijn geloof en ervaringen delen met zijn medemens en terugkeren naar de menselijke wereld. Hij moet zijn best doen om een wereld te creëren waarin menselijke waardigheid en rechtvaardigheid het hoofddoel zijn. Kortom: hij moet terugkeren naar de wereld om te realiseren dat het woord van God wordt gehandhaafd.

Handhaving van het Woord van God: jihad

Handhaving van het Woord van God heeft twee dimensies: de eerste is gerelateerd aan iemands innerlijke ontwikkeling, de tweede aan sociale en politieke ontwikkeling en de verbetering van zijn verhouding tot andere samenlevingsvormen. Dit kan bijvoorbeeld door dialoog in te zetten tussen de seculiere en de gelovige samenleving.

De eerste dimensie wordt mooi verwoord door de Profeet, toen hij terugkeerde van een veldslag: "We keren nu van de kleine strijd (Jihad Asqhar) terug naar de grote strijd (Jihad Akbar)". Zijn metgezellen vroegen: "Oh Profeet van God, wat is dan die grote strijd?" Hij antwoordde: "De strijd tegen de nafs (ego). (Adûnî, Keşfu'l-Hafa ', I, 425)

De strijd tegen het eigen ego is zeer cruciaal tijdens deze reis. Zonder innerlijke training en discipline is deze staat van volwassenheid niet te bereiken. De elementen die de menselijke rijpheid vormen zijn onbepaald, maar je kunt ze reduceren tot de volgende: naastenliefde, solidariteit, eerlijkheid en vertrouwen. Het belang van de liefde is sterk uitgedrukt in een gezegde van de Profeet. Hij zei: 'Je zult niet het Paradijs betreden totdat je geloof hebt, en je zult niet geloven totdat je van elkaar houdt. Zal ik u naar iets leiden waardoor je vervuld raakt met liefde voor elkaar? Verspreid vrede onder elkander. "

Deze liefde betreft niet de seksuele liefde, maar broederlijke liefde. Seksuele liefde is een soort liefde op basis van instinct. Zoals u weet vindt dit plaats tussen maar een aantal personen, terwijl de broederlijke liefde zich uitstrekt tot zowel alle medemens, als God. Broederlijke liefde is, meer dan een emotioneel gevoel, een samengaan van een hoop activiteiten. Het is een activiteit van geven, zoals Erich Fromm heeft opgemerkt, meer dan

van ontvangen. Het groeit op de voedingsbodem van een aantal belangrijke menselijk handelingen: op kennis die gebaseerd is op wijsheid, op het oordeel dat gebaseerd is op rechtvaardigheid, op morele verantwoordelijkheid, op vriendelijkheid naar vreemden en tenslotte op eenheid.

We weten nu dat alleen de volwassen mens in staat is om zijn naaste op deze manier lief te hebben. Laat me nog even beschrijven hoe naastenliefde ontstaat en zich nestelt in de mens. We kunnen stellen dat hoe succesvoller de mens is in zijn reis, hoe meer liefde hij bezit. De kernvraag is nu: hoe kan iemand dit succesvol doen? Er zijn namelijk nogal wat hindernissen die hem tegenhouden tot naastenliefde te komen. Deze barrières worden gevormd door verslaving, hedonisme, vervreemding,

Nursi wijst erop dat de bron van de liefde perfectie is. Dat wil zeggen dat perfectie zelf geliefd is; wat of wie ook perfectie bezit, wordt automatisch geliefd. Daarom is er geen discriminatie tussen geliefden, op grond van bijvoorbeeld nationaliteit, klasse of godsdienst.

De Koran geeft dan ook toestemming aan moslims tot het huwelijk aan de leden van het Volk van het Boek om zo te bouwen aan een mooie en vriendschappelijke relatie. Belangrijkste voorwaarde is kuisheid. Wanneer hij / zij getrouwd is met niet-moslim dan moet hij echt van hem of haar houden. Een huwelijk zonder liefde is slechts een strategische daad en we weten dat een strategische doelstelling in het huwelijk in tegenspraak is met de essentie van het huwelijk. Dit betekent dat er geen discriminatie is tussen moslims en niet-moslims in de liefde. In deze context stelt Nursi dat niet alle eigenschappen van een niet-moslim per definitie immoreel zijn, sommige kunnen juist zeer moreel zijn. Tegelijkertijd zijn niet alle eigenschappen van Moslims per definitie moreel. Sommige kunnen helaas ook immoreel zijn. Daarom moeten Moslims houden van niet-moslims die goede eigenschappen hebben zoals vertrouwen, solidariteit, kuisheid en oprechtheid.

Andere morele principes zijn ook belangrijk, zowel in ons individuele als ons sociale leven. Het fundamentele verschil tussen een hypocriet en een gelovige ligt, volgens de profeet van de Islam, in deze drie universele principes: 1 wanneer de gelovige spreekt, spreekt hij de waarheid; de hypocriet liegt. 2de gelovige bestendigt het vertrouwen dat hem gegeven is; de hypocriet verraadt het vertrouwen. 3 - de gelovige houdt zich aan zijn gegeven woord; de hypocriet breekt zijn woord.

Dus eerlijkheid kan alleen worden bereikt in het klimaat van vrijheid, alle autocratische breken oprechtheid af. Precies hierom is er een nauwe relatie tussen eerlijkheid en democratie. Zonder eerlijkheid is er geen democratie en zonder democratie is er geen eerlijkheid. Eerlijkheid betekent ook je aan je belofte houden. Afhankelijk van het vermogen om je aan dit principe te houden, lukt het om een toekomst te plannen en samen te leven met anderen.

De gezonde werking van familie, het bedrijfsleven en politieke leven in de samenleving is verbonden met dit principe. Met de woorden van de Profeet in ons achterhoofd kunnen we stellen: hoe sterker de kracht van het geloof van de leden van een samenleving, hoe meer deze leden zich zullen houden aan hun beloftes. Een ander punt moet hier ook worden benadrukt: in het proces van het uitvoeren van een belofte moeten mensen zich laten leiden door hun ratio, niet door instincten en dierlijke neigingen. Alleen een sterk geloof in God zal

voorkomen dat iemand slaaf wordt van zijn pleziertjes, sensatie, interesses, haat en vijandschap. En dat kan alleen gebeuren bij vrije mensen die niet onderdrukt worden.

Het tweede aspect van Handhaving van het Woord van God is de economische en wetenschappelijke ontwikkeling.

Economische ontwikkeling: 'land van melk en honing'

Nursi ziet een nauwe relatie tussen economische ontwikkeling en handhaving van het Woord van God. Handhaving van het Woord van God betekent dat de daden die je in de samenleving doet, gebaseerd zijn op de principes van rechtvaardigheid, wijsheid, menselijke waardigheid, solidariteit, kuisheid en broeder-en zusterschap. Deze kunnen allen worden geïntegreerd in het dagelijks leven als er economische en materiële ontwikkeling is. Op dezelfde manier zegt Nursi: "We zullen jihad ondernemen met de wapens van de wetenschap en de industrie tegen de meest gevaarlijke vijanden van de handhaving van het Woord van God te weten: onwetendheid, armoede en polarisatie,"

Voor het bereiken van deze maatschappelijke fase, voelt onze reiziger zelf dat hij de verantwoordelijkheid moet nemen om de economische en wetenschappelijke omstandigheden van de samenleving te verbeteren. Handhaving van het Woord van God betekent voor hem dan ook werken aan sociale cohesie, maatschappelijk welzijn, vrede en harmonie. Handhaving van het Woord van God is niet mogelijk zonder dialoog. De samenwerking met niet-moslims moet niet uitgesloten worden; de wereldvrede en samenhang is niet te ontwikkelen zonder dialoog tussen de seculiere en de religieuze gemeenschap; tussen moslims en niet-moslims.

Dialoog tussen seculiere en religieuze gemeenschap

De mens leeft in een pluriforme samenleving. Pluralisme betekent niet alleen verdraagzaamheid, relativisme of syncretisme. Het gaat eerder om een actieve betrokkenheid bij mensen. Het principe van pluralisme vereist dat mensen een oprechte poging doen om verschillen en overeenkomsten te begrijpen door middel van ontmoeting met elkaar. In de moderne (of postmoderne) samenleving is er juist polarisatie tussen verschillende culturen en de verschillende gemeenschappen; er bestaan veel vooroordelen naar elkaar. Helaas wordt de kloof die hierdoor ontstaat steeds groter. De filosoof Habermas, onder anderen, is zich bewust van dit feit en hij heeft veel filosofische ideeën ontwikkeld om deze spanning te verminderen. Volgens de opvattingen van de moslims Nursi en Fethullah Gülen's, die geïnspireerd is door Nursi, is het proces van de dialoog essentieel.

Nursi's verwachting en mondiale vrede

Nursi hoopt dat de islamitische en de westerse samenleving uiteindelijk wereldwijde vrede en harmonie zullen bereiken. Zijn optimistische verwachting was gebaseerd op de mogelijkheid, zelfs de noodzaak van de dialoog tussen moslims en niet-moslims, joden en christenen. Volgens de visie van Nursi resulteerde de ontmoeting van de westerse beschaving met de wijsheid van de Koran voor dominantie van de positieve kant. (Nursi, Damascus Preek)

De geschiedenis beweegt niet lineair, maar cyclisch

Volgens Nursi, beweegt de geschiedenis zich niet lineair, maar cyclisch. De tijd verloopt niet volgens een rechte lijn waardoor begin en einde uit elkaar getrokken worden. Integendeel, het beweegt zich in een cirkel, net als de beweging van onze aardbol. Soms lijken de seizoenen lente en zomer te duiden op vooruitgang en de herfst en winter als verval. Maar net zoals iedere winter wordt gevolgd door lente en iedere nacht wordt opgevolgd door dag ervaren we de seizoenen van de lente en zomer als vooruitgang en soms de seizoenen van de stormen en de winter als dalen. Net zoals iedere winter wordt gevolgd door het voorjaar en iedere avond door een ochtend, heeft de mensheid ook een ochtend en een lente. (Nursi, Damascus Preek)

Wat Nursi hier zegt is dat de mensheid het vermogen heeft om te bouwen aan een wereld waar moordenaars niet triomferen en waarin onschuldigen kunnen worden beschermd. Het is mogelijk om te bouwen aan een wereld zonder slachtoffers; een rechtvaardige wereld zoals ook wordt verwacht door de Messias Jezus. Deze perfecte historische periode zal volgens Nursi worden bereikt door efficiënte samenwerking tussen moslims en christenen.

Dialogo en samenwerking tussen gelovigen

Het doel van de interreligieuze dialoog is de transformatie van al lang bestaande gevoelens en misvattingen die moslims, joden en christenen hebben. Dit gaat verder dan leren over de ander, het gaat om actieve betrokkenheid bij de islam, het christendom en het jodendom. De Interreligieuze dialoog die gebaseerd is op goede wil, objectieve studie en de positieve samenwerking zal resulteren in het volgende: 1) de mogelijkheid om in een andere religieuze traditie te betreden zonder verlies van de eigen traditie 2) een ontwikkeling die verder gaat dan tolerantie: het pluralisme en 3) een scherper bewustzijn van zowel de raakvlakken als de verschillen tussen religieuze tradities.

Door de werking van de interreligieuze dialoog en ontwikkeling van vertrouwen, zal openheid en respect tussen gelovigen bereikt worden. Wat daarvoor nodig is, is een diep doorleefde eigen geloofstraditie, een acceptatie van kritiek op de eigen traditie, respect voor tradities van anderen en educatie over het bevorderen van transformatie uit misverstanden en vooroordelen.

Vrede, verzoening, en vriendschap tussen moslims en christenen

Said Nursi was zich ervan bewust dat de moslim-christelijke relaties niet beperkt moeten blijven tot een alliantie van gelovigen die conflicten willen oplossen, maar zich moet bewegen in de richting van vrede, verzoening en zelfs vriendschap. Vijf jaar voor zijn dood, toen hij het Bagdad pact mede ondersteunde, merkte hij op dat een voordeel van het pact was dat de Turken niet alleen 400 miljoen broeders en zusters hadden verkregen in de islamitische volkeren, maar dat de winst van de internationale overeenkomst ook gelegen was in de vriendschap met 800 miljoen Christenen. Hij zag dit als een grote stap op weg naar de vrede, die zo hard nodig is en naar algemene verzoening tussen deze twee gemeenschappen van geloof. Ook betoogde hij dat volgens authentieke overleveringen van de profeet, het einde der tijden de vromen onder de Christenen zich zullen verenigen met de vromen van de Koran. En ook nu moeten alle mensen van welke religie of waarheid dan ook zich niet alleen verenigen met hun geloofsgenoten of broeders, maar ook met anderen. Dit kan door tijdelijk af te zien van de discussie en het debat over de verschillen die er zijn om zo gezamenlijk een antwoord te formuleren op het atheïsme.

In zijn laatste jaren zijn al de inspanning van Said Nursi gericht geweest op het opbouwen van verzoening en vriendschap met christenen. In 1950 stuurde hij zijn verzamelde werken naar paus Pius XII in Rome en hij ontving in antwoord op 22 februari 1951, een persoonlijke brief van dank. Iets meer dan tien jaar later, tijdens het Tweede Vaticaans Concilie, verkondigt de katholieke kerk haar respect en waardering voor moslims. In 1953 bracht Said Nursi een bezoek aan de Oecumenische patriarch Athenagoras in Istanbul om de samenwerking te zoeken tussen moslims en christenen in antwoord op het agressieve atheïsme.

Islam en interreligieuze dialoog

Hier ontstaat een cruciale vraag: Vinden we in de Koran voedingsbodem voor de behoefte aan een dialoog tussen moslims en niet-moslim? Wat is de fundamentele benadering van de Koran rondom deze dialoog? Hebben wij recht op een aantal interpretaties van verzen die zich verzetten tegen dialoog? Hebben we ook het recht om voorkeur te geven aan een aantal verzen boven andere?

Ondanks een aantal verzen, is de Koran een belangrijke religieuze bron voor het ondersteunen van de interreligieuze dialoog en leren. Op basis hiervan kunnen we de volgende fasen in de dialoog herkennen:

1. ontmoeting
2. het leren van de gemeenschappelijke beginselen
3. wederzijds vertrouwen
4. sociale, economische en politieke betrekkingen.

In de eerste fase van de dialoog zijn onderlinge ontmoeting en communicatie essentieel; een dialoog bestaat niet zonder ontmoeting en communicatie. Het volgende vers stimuleert communicatie en ontmoeting tussen mensen: "O mensheid! Wij hebben jullie geschapen tot een man en een vrouw en gemaakt tot volkeren en stammen gemaakt, opdat gij elkander moogt kennen. Zeker, in de ogen van God is de meest eerbiedwaardige onder jullie degene met de meeste mededogen. Inderdaad God is Alwetend, Alle bewustzijn " (49/13)

Ontmoeting is noodzakelijk om alle twijfel en onduidelijkheid die er is tussen mensen te elimineren en zo een gevoel van veiligheid onder hen te vestigen. De ontmoeting is ook de eerste stap op weg naar wederzijds respect. Het is belangrijk om hier op te merken dat het proces van ontmoeten iets anders is dan oppervlakkig contact; het betekent een verwezenlijking van wederzijdse diepe relaties door een daadwerkelijk leerproces.

In de tweede fase van de dialoog ontstaat de zoektocht naar gemeenschappelijke beginselen onder de gelovigen. Het is duidelijk dat Gods eenheid het gedeelde beginsel is onder de het christelijke, islamitische en joodse volk. Om deze reden roept de Koran alle gelovige tot eenheid in de gemeenschappelijke beginselen. (Koran, 3 / 64)

Volgens de Koran is de God van de christenen, moslims en joden dezelfde God: "En betwist de mensen niet die geloof hechten aan andere geschriften, behalve de kwaadwilligen. Zeg: "We geloven in onze openbaring van God en ook in jouw openbaring van God. Mijn God en jouw God zijn één en voor Hem buigen wij. "(Koran, 29/46)

In de derde fase moedigt de Koran het huwelijk tussen gelovigen aan om zo de individuele dialoog te bevorderen. Naar mijn mening is de beste manier om de dialoog te realiseren tussen de verschillende religieuze personen het huwelijk. De Koran staat dan ook het huwelijk van de moslim-man met christelijke en joodse vrouw toe. "Alles wat goed is en zuiver is, is u toegestaan, en uw eten is hen toegestaan en u mag kuise gelovige vrouw en kuise vrouwen uit uw midden trouwen.... "(Koran, 5 / 5)

De dialoog met ongelovigen

In feite moedigt de Koran alle dialoog en goede discussies aan, niet alleen tussen moslims en andere mensen, maar ook met ongelovigen. Er is een interessant vers in de Koran, die de aard van de relatie tussen Mozes en de farao van Egypte uitlegt. Dit is een toepasbaar religieus model voor een methode van dialoog. Volgens dit vers, had God Mozes en zijn broer Aäron (Haroen) bevolen om naar de Farao van Egypte te gaan en met hem op een aardige manier te spreken:

"Ga naar Farao beiden, zeker hij is uitgegroeid tot buitensporige. Spreek tot hem een vriendelijk woord want misschien heeft hij bezwaar of is hij angstig.." (Koran, 20/43-44)

Een ander vers uit de Koran adviseert moslims om goede relaties te realiseren met alle samenlevingen die niet vijandig gezind zijn naar moslims: "God verbiedt u niet om attent en rechtvaardig te zijn voor diegene die niet met u vecht om uw religie, noch u heeft verjaagd uit uw huis. Zeker, God houdt van de rechtvaardigen. "(Koran, 60 / 8). Dit vers moet worden beschouwd als een theologische garantie voor de politieke en sociale vrede en harmonie tussen religieuze en seculiere samenleving.

Conclusie

De Tweede Ik-fase die Kees beschrijft kan worden bereikt door de Drie-eenheid Spirituele Cyclische reis te gaan. Maar de cruciale vraag hier is: hoe kan deze reis volbracht worden door een persoon die in een geraffineerde gesecculariseerde milieu en despotische samenleving verkeert?

Vraag voor de volgende spreker:

Hoe kunnen we komen tot begrip voor elkaar. Wat is er nodig om elkaar te verstaan?

9 juni Harry Kunneman: vreedzame begrenzing

Het is me een eer en een genoegen mag ik zeggen om als laatste van een zeer betrokken en inspirerende groep sprekers een bijdrage te mogen leveren aan het leerhuis van Jikke. Ik vind de vraag die doorgegeven is ook een bijzonder interessante en in zekere zin geeft Jikke ook het antwoord 'hoe kunnen we elkaar beter begrijpen'? Door wat ze gedaan heeft en wat ze doet met het leerhuis: ruimte maken om te onderzoeken in plaats van meteen te weten en daarin een soort leerzame wrijving met elkaar aan te gaan. Maar dat is eigenlijk niet wat ik primair zou willen zeggen. Ik wil vanuit een vraag beginnen die mij naarmate ik ouder word steeds meer bezig houdt: waarom hebben we zo ontzettende moeite om elkaar te begrijpen? Wat maakt nou dat het mensen zo lastig valt? Wat maakt nou dat het zo makkelijk is om elkaar mis te verstaan en in conflicten, ruzies, haat en oorlog terecht te komen? Want ik denk dat als we die vraag niet goed kunnen beantwoorden, we ook niet in staat zijn om de positieve vraag te beantwoorden. Als we niet goed begrijpen wat ons wegtrekt van al die prachtige waarden die hier langs

gekomen zijn: de moed, openheid, dialoog, liefde, weg van de held... Het articuleren van wat onze idealen zijn en wat ons beweegt is een bijzonder belangrijk deel van elk vooruitgangproces (Charles Taylor heeft daar zijn hele filosofie op gebouwd), maar ik wil eigenlijk voorleggen dat dat ons niet echt gaat helpen, wanneer dat ons weg doet kijken van alle bronnen van conflict, misverstand, geweld die we met ons meedragen. Ik denk dat we die beter moeten begrijpen en daar een verstandhouding mee moeten ontwikkelen om van daaruit met meer overtuiging en diepgang te kunnen formuleren en na te streven wat we in positieve zin van onszelf en met anderen willen. Dus dat is de zoektocht die ik met u aan wil gaan.

Ik spreek vaak en veel en stond nu voor de keuze om vanavond mijn default mode, mijn standaardverhaal, aan u voor te leggen maar ik heb gekozen om dat niet te doen; om ook iets aan u voor te leggen waar ik nog zoekende in ben, wat nog niet helemaal af is en wat dus ook voor mij spannender is. Wat ik met u wil bespreken: de socioloog en organisatietheoreticus, André Wierdsma, noemt dat de plek van moeite; dat wat we het liefste willen vermijden, waar we gaan stotteren, waar we bang zijn te struikelen, waar we angst voor voelen. Hij zegt: "Dat is iets wat in organisaties een grote rol speelt: om de plek der moeite heen organiseren en dat loopt fout." Het verdrongene komt terug zegt Freud, in een onbegrepen en gewelddadige vorm. En dus willen begrijpen wat we liever verdringen en

onder ogen zien wat stinkt en wat akelig is, dat is de route die ik met u wil gaan, zij het allemaal in het netje.

Mijn verhaal heeft drie delen: ik begin met een soort achtergrondboek, waarin ik de wat ik noemde moerassigheid van het menselijke bestaan wat wil verkennen. Dan wil ik tegen de achtergrond daarvan wat korter een soort tijdsdiagnose formuleren wat resoneert met wat diagnoses die al geformuleerd zijn. En dan wil ik afsluiten met twee hulpbronnen die ik zie en die in mijn eigen leven een klein beetje werken om tot een rijker begrip van mijzelf en anderen te komen.

Ik wil vier ingangen aan u presenteren om de moerassigheid van de menselijke bestaanswijze handen en voeten te geven. De eerste is een heel simpele maar voor mij wel aansprekende: een van de boeken van Frans de Waal: our inner ape (de aap in ons). De Waal schetst daarin een beeld van onze biologische erfenis. We zijn mensapen evolutionair gezien. We stammen af van twee groepen mensapen: de chimpansee en de bonobo. Wij zijn een combinatie van die twee – een moeilijke, spanningsvolle, moerassige combinatie.

De chimpansees, zoals hij dat beschrijft en analyseert, die scheppen sociale orde langs een paternalistische en hiërarchische weg. De sterkste en de slimste apen staan bovenaan in de hiërarchie, hebben de taak om de orde te handhaven en ruzies te beslechten. Ze verdelen het voedsel en tot op zekere hoogte de seks. De Waal zegt, hij schetst dat met een aantal prachtige, soms bloedige voorbeelden, dat dat met een ongelooflijke hoop gevechten gepaard gaat. Voortdurend zijn er spanningen en strijd omdat steeds de jonge apen proberen hoe hoog ze in de hiërarchie kunnen komen en degene die erboven staan de anderen eronder houden. Dat doen ze op twee manieren: met geweld, maar ook met slimmigheden: coalities, plannen, strategische samenwerkingsverbanden, die wat instabiel zijn omdat als een ander groepje meer voordelen biedt, dan switch je van groep. Dus een beeld van de samenleving zoals in de jaren zestig en zeventig door radicale feministen over de man überhaupt geschetst werd. Een mannetjesmaatschappij met alle mannetjesgedoe, mannetjesdomheid en mannetjesgewelddadigheid. Maar ook met de orde daarvan: op een gegeven moment is het duidelijk wat de pikorde is en dat is het leven dan en daarbinnen doe je het dan. Er is dus ook een werkzaam bestanddeel in die hiërarchische ordening – het is sociologisch gezien een effectief systeem om sociale verbanden te ordenen.

Dat hebben we dus massief in ons, zegt De Waal, maar wat we ook massief in ons hebben zijn de bonobo's en deze apen zijn pas in de jaren negentig door primatologen ontdekt. Daarvoor werd het gewoon voor een normale chimpansee gezien. Toen pas werd ontdekt dat de Bonobo's een matriarchaat hebben. Het zijn oude vrouwen die daar de dienst uit maken: coalities van oudere vrouwen. Posities van jonge mannen worden bepaald door de positie van hun moeder. De bonobo's scheppen orde en beslechten conflicten met erotiek. In alle vormen: vrijen, neuken, strelen, tussen jong en oud, tussen man en vrouw, tussen man en man, tussen vrouw en vrouw, alzijdige erotische contacten. Ze doen het voor de lol maar met name ook wanneer spanningen rijzen. Dus spanningen worden gedempt en geabsorbeerd door elkaar iets te schenken, genot te schenken. En dat creëert een band die vervolgens de agressie uit de lucht helpt. De Waal zegt, en dat vind ik heel interessant, dat er onder de Bonobo's ook heel veel zorgzaamheid is. Bijvoorbeeld als mannetjes uit een andere groep komen en niet zo goed hun weg weten, dan komen er twee bonobo's en die gaan helpen en die laten zien hoe alles werkt, Ze zorgen voor voedsel en De Waal zegt dat

zich dat zelfs over de grenzen heen uitstrekt. Hij geeft een voorbeeld van een vogeltje dat een verblijf binnen komt vliegen en dat vliegt tegen een glazen wand en het ligt helemaal gaga. En dan komt er een bonobo vrouwtje, ze pakt dat vogeltje op en wil het weer in de lucht gooien zo van vlieg jij maar weg, maar het valt weer neer. Ze neemt het dan heel voorzichtig in de arm en klimt op de hoogste tak van de boom, spreid voorzichtig de vleugeltjes van het dier en daar gaat het vogeltje weer neer.

Dit is voor mij een hele verstrekkende en verhelderende formulering van de eerste vorm van complexiteit, meervoudigheid, moerassigheid waar wij mensen mee zitten en biologisch mee gezegend zijn en mee gestraft zijn. We hebben dus tegelijkertijd hele krachtige attractoren in de richting van dat agressieve, hiërarchische ordeningsbeginsel en hele krachtige attractoren in de richting van de zorg, de nabijheid en erotiek en alle kwaliteiten die daarmee samen hangen. En dat is een complex mengsel. Dat heeft me erg geholpen in het nadenken over de filosofische traditie, de religieuze traditie, de sociologische traditie. De Waal zet niet de een boven de ander. Wat de meeste religieuze tradities zeggen is: het zijn onze bonobokwaliteiten die de norm moeten stellen. Daar moeten we naar toe, dat is wat behoort. Dat is de moraliteit, onze morele vermogens die we moeten articuleren en dat andere is het lagere, het slechte, dat mag er niet zijn en moeten we afkeuren. Dan wordt het volgende interessant: we hebben een bonobo toekomst en chimpansee praktijk. De cynici zeggen omgekeerd, nee de mens is wezenlijk een concurrerend dier, de sterkste wint en het andere is gelul voor de bühne, romantiek. De Waal stelt dit dus principieel op gelijk niveau: laten we nu maar onder ogen zien dat de mens het meest intern verdeelde wezen is dat ooit op deze planeet heeft rondgelopen. Dat vind ik een mooi uitgangspunt om na te denken over morele vragen en na te denken over hoe kunnen we elkaar nu beter begrijpen.

Eerste formulering: we hebben dus in onze biologische erfenis in onze sociale ordeningsvorm twee registers: het agressieve, hiërarchische en het zorgende, verbindende. Daar komt bij dat we ook nog door de biologische constitutie van onze lichamen betrekkelijk complexe, meervoudige en moerassige wezens zijn. Het gaat dus niet alleen om onze sociale organisatie maar ook onze lichaamservaring – de polariteit tussen leven en dood ; het feit dat we levende lichamen zijn die moeten sterven. Dat is een vorm van conflictualiteit, spanning en moerassigheid die structureel met het menselijke bestaan verbonden is en die zich ook manifesteert in onze lichamelijke kwetsbaarheid. Dat we enerzijds krachtige lichamen zijn, die we vast kunnen pakken en waarmee we kunnen werken en genieten en dat die maag werkt en dat we kunnen kijken. Het is allemaal een waanzinnig sterke en indrukwekkende verbinding met de wereld. En anderzijds, er kan een tumor groeien in je lijf en het is met een jaar afgelopen of je krijgt een hartaanval. Dat lijf zelf is dus niet zomaar een vaste rots om op te bouwen; het is op zich zelf ook complex, meervoudig, moerassig.

En dan krijg je de menselijke cultuur. In onze cultuur, onze verhalen, religie, filosofie en tot op zeker hoogte ook onze wetenschap, keert dat complexe, spanningsvolle moerassige terug. Onze cultuur is enerzijds een ongelooflijke bron van creativiteit van rijkdom van inzicht, een bron van ontroering, van verbinding in mensen en anderzijds is de cultuur het medium van de onderdrukking, de gewelddadigheid, van splitsing, van macht. In onze culturele articulatie van wie we zijn, keert die polariteit in zijn volle omvang terug. Dat is ook een van de grote problemen die je als menskind ervaart om gesocialiseerd te worden. Ik weet nog heel goed dat ik als katholiek jongetje het verhaal van Kain en Abel kreeg uitgeserveerd en dat me dat ontzettend puzzelde. Hoe kan dat nou: God die zit daar en die is

vol liefde en Abel die offert en stijgt omhoog en Kain offert en God wil het offer van Kain niet. Het behaagde hem niet, stond er in de Bijbel die wij kregen. Dus wordt Kain boos en slaat Abel dood en dan wordt Kain gestraft. Maar het feit dat God eerst met rottigheid begon, dat ie Kain niet lustte, daar werd met geen woord over gerept. En ik vroeg als kind :hoe zit dat nou? Maar er was geen sprake van dat dat aan de orde gesteld mocht worden. Dus dat was een hele krachtige kennismaking met de klassieke Bijbelse morele tekst. En tegelijkertijd was dat met interne geweld verbonden – en dat is de pointe van mijn verhaal – het is intern met geweld verbonden en wil tegelijkertijd dat geweld niet waar hebben. Het wil alleen zijn eigen voortreffelijkheid, moraliteit, transcendentie waar hebben. Dus in zijn eigen zelfbegrip is er geen plek voor de innerlijke tegenstrijdigheid en spanning en conflictualiteit van het eigen vertoog.

De laatste en meest complexe manifestatie van moerassigheid is de menselijke psyche, die dat allemaal bij elkaar moet houden. Die lichamelijke, die relaties en die cultuur en dan ook nog een zelf zijn, een persoon zijn, een identiteit hebben en verantwoordelijkheid dragen, aanspreekbaar zijn en een beetje chocola van je leven moeten maken. Ik denk dat we onder ogen moeten zien dat mens-zijn betekent: structurele overbelasting. Dat we overmatig complexe overbelaste entiteiten zijn. We zitten daar wel mee en moeten daar wat mee.

Een van de spannende formulering daarvan, waar ik nou een jaar of tien mee denk en leef, is die van de feministische denker Jessica Benjamin (en in mindere mate ook Judith Butler) die daarover eigenlijk een voor mij heel indrukwekkende articulatie heeft gegeven die ook resoneert met De Waal en met zo'n complexe analyse van culturele tegenstrijdigheden. Zij zegt, in het verlengde van Freud en andere psychoanalytici, dat wij mensen ongelooflijk moeite hebben, constitutioneel, met het feit dat anderen niet willen wat wij willen en dat anderen niet voelen wat wij voelen en dat anderen niet denken wat wij denken. Dat dat eigenlijk onacceptabel is. Dat heet in de psychoanalyse het almachtsverlangen. Het verlangen dat mijn ervaring, beleving, emotie, voor anderen om mij heen maatgevend is. En de ongelooflijke woede die verbonden is met de constatering dat dat niet zo is. Dat de ander zich niet naar mij voegt. Een van de heerlijke dingen van kind zijn is dat je daar nog intrapsychisch en cultureel en sociaal, tenminste als het goed gaat en je een beetje de ruimte krijgt, ongeremd woedend om kunt zijn. Kinderen kunnen zo benijdenswaardig boos zijn en krijsen en hun frustratie beleven. Benjamin zegt dus: dat betekent dat eigenlijk de menselijke relationaliteit van het begin af aan onder het probleem staat van wat ze noemt 'de schaduw van de ander' en dat zien we het duidelijkst aan de relatie tussen ouders en kinderen, tussen partners en families, vrienden, bekenden.

'Schaduw' is een woord van Freud. Het beeld is dat in de dagelijkse omgang wij meestal onze eigen schaduw over de ander heen werpen en omgekeerd de schaduw van de ander over ons heen krijgen. En dat is de schaduw van de verabsolutering van je eigen gevoel, ervaring, verlangen en wereldbeeld. We zien niet elkaar maar de meeste tijd verkeren we in elkaars schaduw. Dan hebben we twee varianten: de een ligt boven en de ander ligt onder – de schaduw van de een domineert en de ander voegt zich daarnaar, gaat in de schaduw van de ander leven en probeert daar het een beetje uit te houden. Dat is een beeld dat in slechte opvoedsituaties klopt dat kinderen in de schaduw van hun ouders gaan leven, in hun verwachtingen, begrenzingen, beperkingen van een vader of een moeder of een koppel. En omgekeerd dat ze dat terugdoen. Dat zijn de twee basismechanismes: de projectie en de

identificatie. De projectie dat ik dat wat ik zelf ervaar en verlang maar ook datgene wat ik zelf voor niet waar wil hebben bij de ander neerleg , op de ander projecteer en de identificatie waarin ik mezelf gelijk maak aan de ander. Ook dat is een schaduw.

Bijvoorbeeld ik heb een grote en liefhebbende maar ook uiterst conflictueuze vader gehad, een man die een hele complexe psyche had, en ik heb me heel lang met hem geïdentificeerd. Hij was mijn grote held. Dat was hij ook: een grote held, maar natuurlijk niet alleen. Op een gegeven moment viel hij verschrikkelijk van zijn voetstuk af, hij stelde me zwaar teleur, en dat is ook een schaduw. Hij moest mijn heldvader zijn. Toen hij dat niet bleek te zijn, was ie een oude lul. Zijn realiteit kon ik niet accepteren. Hij verdween achter mijn schaduw. En omgekeerd, mijn moeder, die kwam uit een katholiek gezin en die vond het mooi als een van haar zonen priester zou worden: dat moest ik dus zijn. Ik heb me daarin gevoegd – in die projectie. Dat was het schaduwstuk waarin ik verkeerd heb. Benjamin zegt: we hebben twee varianten. De dominante: overheersing, onderwerping en strijd. Waarbij je tegen elkaar zegt: “Wat heb jij een stinkende schaduw rot op met die schaduw”. En de ander zegt: “Wat, heb je jouw schaduw wel eens gezien?” en dan ontploffing.

Het grootste deel van de tijd, en ik vind dat wel ontvullend maar realistisch, leven we dus in een schaduwspel. Zitten we in intrapsychische constructies van wat de ander is en moet en kan en denkt. We kunnen het niet aan als de realiteit van de ander verschillend is. Die kleine vormen van almacht vormen de binnenste kern waarvan geweld de uiterste grens is. Het uiterlijke, fysieke geweld is de uiterste manifestatie van die schaduw die we over de ander gooien. Een collega van me vertelde me een prachtig verhaal: hij was verhuisd naar een etage en boven hem woonde een gezin met kinderen op een houten vloer. Dus dat zorgde voor veel lawaai. Ze ging aankloppen en vroeg of ze wat rustiger konden zijn omdat ze moesten studeren. Het antwoord van de bovenburen luidde: “Jullie roken en daar hebben wij last van en nu je hier toch bent: dat kan dus niet in dit huis.” Mijn collega is toen min of meer gestopt met roken. Maar soms stak ze een sigaretje op en ze liet me weten dat altijd wanneer ze een sigaretje opstak, het lawaai weer begon boven. “Ze doen het erom.” Daar gaat de projectiemachinerie. Dit is een minivoorbeldje van hoe het kan werken tussen mensen.

Maar we kunnen hier ook wel uitkomen: we kunnen intersubjectiviteit bereiken en elkaar tot op een zekere hoogte verstaan. Wat hiervoor nodig is, zegt Benjamin, is het vreedzaam begrenzen van de ander. Dat betekent dat je tegen de ander zegt: “ik ervaar een schaduw, ik ervaar dat ik niet goed kan leven in wat jij nu zegt – dat ik dat niet ben – dus ik stap uit die schaduw, maar ik wil wel met jou verder – ik zie jou zitten.” Het is een begrenzing die kracht inbrengt doordat er wat afgewezen wordt, maar de afwijzing wordt aangeboden als weg naar een betere relatie. Ik zie jou wel zitten, maar wat je nu doet met mij, of zegt van mij of denkt of vraagt van mij daar kan ik niet mee verder. Als de ander dat in kan nemen, kan snappen en die schaduw terug kan nemen, dan kun je dus ervaren dat je van elkaar kunt verschillen zonder elkaar te overheersen en te controleren. Dan kan er intimiteit ontstaan.

Dus er kan intimiteit ontstaan op het moment dat we elkaar niet meer willen kennen/weten. Als we verschillend mogen zijn en in dat verschil elkaar zien zitten of staan en elkaar weer verkennen, als er een tussenruimte ontstaat, dan kan er weer liefde ontstaan “Ik kan alleen van iemand houden die ik niet controleer”, zegt Benjamin. En vervolgens zegt ze (en daarvan krijg ik tranen in mijn ogen): “dit is instabiel”. Het kachelt weer in elkaar. Het is

onvermijdelijk dat die intersubjectiviteit en dus die intimiteit weer wegzakt. En laten we dat elkaar en onszelf niet zo verwijten. Laten we accepteren hoe broos en kostbaar het is. En dat dat niet onze uiteindelijke bestemming is, dat we veel makkelijker met elkaar klooiën dan dat we die intimiteit en nabijheid bereiken, want dan geven we elkaar meer touw. Als we minder hoge eisen stellen aan ons eigen liefhebbende vermogen, en ook meer ons eigen geklooi waar willen hebben, dan hoeven we dat ook weer minder bij de ander te leggen – de externalisering van de agressiviteit, de woede, de minachting die je zelf niet kunt uithouden en die je dan bij de ander neerlegt.

Het verhaal eindigt met een diepe ethische overweging: onze diepste ethische verantwoordelijkheid is niet om voor de ander te zorgen (want dat kunnen we redelijk makkelijk) maar om de ander vreedzaam te begrenzen. We kunnen onszelf niet goed begrenzen maar onze verantwoordelijkheid is om de ander te begrenzen. En dat ontroert me heel erg omdat ik in mijn eigen leven, geschiedenis en wording zoveel woede heb gevoeld waar ik niets mee kon, of die ik onderdrukt heb, of die ik op andere betreurenswaardige momenten zeer ongeremd en ook wel destructief geuit heb. Het idee dat ik door een ander begrensd kan worden, dat een ander me dat zou kunnen geven, dat ik dus ook minder bang hoeft te zijn voor mijn eigen agressiviteit en grensoverschrijding, omdat ik er een beetje op kan vertrouwen dat een ander daar niet meteen met een knal op terug zou reageren maar daar een beetje vreedzaam begrenzend mee om kan gaan, dat vind ik uiterst aantrekkelijk. De laatste jaren zijn ook in mijn werk voortdurend kleine spanninkjes en conflicten en is er voortdurend de kans om de conflicten op te blazen tot iets groots en soms lijkt dat ook te moeten. Ik ben mezelf aan het oefenen in vreedzame begrenzing en het is wonderbaarlijk hoe dat eigenlijk klopt. Ik zie jou erg zitten en wil erg samen en het deugt wat we aan het doen zijn, maar dit dat klopt niet – daar kan ik niet mee verder. Zo raken mensen niet in hun eigen onveiligheid, angst en boosheid, maar dan kunnen we de dingen een beetje onder ogen zien.

Dat zijn vier richtingwijzertjes naar het antwoord op de vraag: waarom hebben mensen het zo moeilijk met het begrijpen van elkaar. Het spoor waar ik nu op zit, is de moerassigheid van het menselijk leven, dat we vaak in onveiligheid verkeren en dat we voortdurend bezig zijn dit te verdringen terwijl dat niet kan en dan ga je liegen over jezelf en over de wereld. Ik ben tot de conclusie gekomen (simplistisch maar ik knap er erg van op) dat we in de geschiedenis van de mensheid twee strategieën hebben ontwikkeld om te ontsnappen uit de moerassigheid.

De ene weg is de transcendentie, de spiritualiteit, religiositeit, humanisme, die ons zegt: wij zijn wezenlijk goed, we zijn wezenlijk onsterfelijk, we zijn wezenlijk ziel en één met de kosmos en waar het om gaat is daar toegang tot krijgen en dat kunnen we ook. Dat is een van de meest beproefde recepten: om geliefd, beroemd, rijk en machtig te worden om die projecties aan te trekken en dat jij de weg naar het licht en de volmaaktheid weet. En de andere weg is de moderne weg: we gaan het moeras droogleggen: we gaan alle bronnen van gevaar, onveiligheid, van lijden opheffen en controleren. We gaan technologie en wetenschap en politiek ontwikkelen die maakt dat we allemaal vrij en autonoom en gelukkig kunnen worden. Dat is ook onze bestemming, daar hebben we recht op.

Ik ben tot de conclusie gekomen dat dat allebei strategieën zijn die ons beloven de moerassigheid van ons leven en de conflictualiteit van onze relaties, en de complexiteit van

onze psyche en de kwetsbaarheid van ons lichaam en de eindigheid van ons bestaan op te heffen, maar dat dat eigenlijk niet hoeft. Dat we daar uit kunnen. Het is als je ernaar kijkt een moeras in het midden met twee wegen: één naar de hemel en de ander het beton op. Alleen het ingewikkelde is dat veel van die vormen zover doorschieten waardoor ze ons weer terug helpen in het moeras. En dat is waar we als mensheid nu zo'n beetje zijn. Dat we ontdekken dat heel veel vormen van religiositeit en transcendentie een verzwegen achterkant van macht, onderdrukking en uitsluiting hebben. En dat onze technologie en onze hoop om het bestaan te controleren ons dieper en dieper in een ecologisch moeras aan het drijven is.

Dus ben ik tot de conclusie gekomen dat we een ander vooruitgangsprincipe moeten gaan ontwikkelen en dat noem ik een rijk moeras. Moet je nog niet verder vertellen want dat is de titel van mijn nieuwe boek. De titel heeft een autobiografische component. Ik heb ervaringen in mijn leven waarin juist de confrontatie met een enorm verlies, of een enorme ruzie, of het meemaken hoe iemand langzaam dood gaat, of het zelf afstand doen van bepaalde narcistische illusies, ofwel waar dieper het moeras in gaan kan leiden tot ervaringen van grote rijkdom, echtheid, verbinding. Ik ben nu zelf aan het tasten naar wat de inhoud zou kunnen zijn van rijke moerassigheid. Waar je dus die eindigheid, de pijn, de complexiteit, de verdeeldheid en de grote moeite die het kost om het een beetje goed te hebben met elkaar, waarin je dat als basisconditie neemt. En dat je zegt: "Ok, we leven in het moeras en hoe gaan we daar nou een leefbaar bestaan in opbouwen?" Wat is dan daar een menswaardig leven? Dan ga je dus niet meer denken hoe je het kunt controleren en vol met beton plempen en alle moerassigheid uitbannen. En je gaat ook niet meer denken: mijn diepste bestemming is mijn eeuwige heil en de eenheid met de kosmos, maar je gaat je afvragen hoe kan ik hier en nu met anderen in die moerassigheid paadjes vinden om met elkaar een interessante reis te bouwen en hoe kan ik terpjes bouwen waarop we een kampvuurtje kunnen bouwen, liederen kunnen zingen en elkaar verhalen kunnen vertellen zonder dat daar meteen een flatgebouw met een parkeergarage moet komen. Hoe kunnen we rijkdom creëren in volwassenheid? Dat is de route die ik probeer te vinden in deze moerassige problematiek.

Dat is ook een conclusie naar aanleiding van mijn laatste boek: Voorbij het dikke ik. Daarin stel ik de problematiek aan de orde die al een aantal keer aan de orde is geweest tijdens deze lezingen: we leven in de economie van het dikke ik, waarin we voortdurend tegen onszelf en elkaar zeggen dat het leven alleen goed is als je autonoom en in vrijheid en totale controle over je eigen geluk kunt leven. En dat een essentieel onderdeel daarvan is dat je steeds meer materiele rijkdom accumuleert en dat je daarvoor heel hard moet werken en concurreren en beter moet zijn dan een ander. Dat helpt ons steeds dieper in een ecologisch moeras.

De problematiek van het begrijpen van elkaar is eigenlijk nog een hele antropocentrische formulering van onze situatie. We staan eigenlijk voor een veel fundamentele vraag: hoe kunnen we het leven om ons heen begrijpen? Hoe kunnen we een verstandhouding ontwikkelen met de moerassige planeet? Ik ben tot de conclusie gekomen, en daar heeft Benjamin erg in geholpen, dat het niet werkt om tegen het dikke ik te zeggen: jij deugt niet, jij bent moreel verwerpelijk. De reactie is dan afwerend. Dat dikke ik is niet voor niets verslingerd aan zijn materie en de belofte dat hij zijn leven kan controleren en aan de illusie van autonomie. Dat is een strategie om met de moerassigheid van ons leven om te gaan die aan alle kanten cultureel en maatschappelijk bekrachtigd wordt: we hebben recht op vrijheid,

op autonomie, op rijkdom – we hebben recht op alles . Als je dit ontkent ben je de reddingsboei aan het wegnemen. Dat is geen vreedzame begrenzing.

De kern van vreedzame begrenzing is dat je een tijdelijke pijn veroorzaakt, een narcistische krenking toebrengt aan een ander maar dat doet omdat je iets aanbiedt dat beter is, rijker is, aantrekkelijker is dan wat nu gebeurt. Je zegt niet: ik neem je iets af, maar je zegt: ik bied je iets beters. Dat is wel even slikken want je moet dan wel ontkennen dat je in een soort narcistische trip met mij zit, maar er staat iets achter dat je leven zou kunnen verrijken.

Mijn zoektocht nu is: kunnen we een ander begrip van rijkdom ontwikkelen? Dus niet zeggen: we moeten consuminderen, minderen, buikriem aan, afstand doen van alles. Nee, we hebben een relatief arme invulling van een goed leven ontwikkeld samen; is er een andere vorm van rijkdom mogelijk in het moeras? Soms twijfel ik erg of het wel deugt en dan vraag ik me af: waar is het feest nou en het spel en de vreugde en de stralend blauwe hemel die geschonken wordt en alle bronnen van onbekommerde vreugde die we ook in ons leven hebben? Dan denk ik, ja, daar kan ik op het terpje in het moeras ook wel van genieten, want dit is wel nu een betrekkelijk onontkoombare conclusie aan het worden: we zitten al in het ecologische moeras als mensheid en we bewegen ons daar nog steeds dieper in, doordat we in de ban van de controle, regelingen, wetgeving zitten en iedereen voelt aan zijn klompen aan dat dit niet gaat werken. Je ziet het ook aan de prachtige afspraken die gemaakt worden over vermindering van CO2 uitstoot en afval: hier gaat er een beetje af en daar komt er een berg bij. Dat komt omdat het zo aantrekkelijk is om een dik ik te zijn, omdat het register zo diep in ons zit. Wat zou ons nou een rijker leven kunnen opleveren? Niet het ontstijgen aan het moeras maar het leefbaar te maken.

Tot slot wil ik twee kleine wegwijzertjes, kleine paadjes aanduiden die mij daarbij helpen.

Het eerste paadje dat ik zie en dat ik ervaar en probeer te betreden, noem ik de overgang van autonomie naar autografie. We zijn niet de wetgevers van ons leven. We kunnen niet in vrijheid kiezen wat we zijn, maar we zijn wel de schrijvers van ons leven. Ons leven is met de tekst van levens van anderen verbonden. We zijn al opgenomen in een heel web van historische teksten. We zijn al beschreven door de westerse cultuur en andere culturen en hebben daar onze plek in. Ons leven wordt ook door anderen meegeschreven. Wij schrijven mee aan het leven van anderen. Dus de schriftuur is van het begin af aan een beeld voor complexiteit, verbinding, meervoudigheid, gelaagdheid en moerassigheid wat zich niet zomaar laat verstaan, waar dus hermeneutische inspanning voor nodig is. En dit eindigt nooit. De tekst kan herschreven en herlezen worden. Die verwikkeling van je eigen leven in dat van anderen heb ik ook bij Judith Butler geleerd.

Autonomie is een belangrijke politieke waarde maar een slechte beschrijving van hoe we existentieel zijn. Als we bijvoorbeeld moeten rouwen om iemand met wie we diep verbonden zijn, dan ervaren we dat we een stuk van onszelf kwijt zijn. Dan ervaren we dat een stuk van onszelf in die ander zat. Mijn ik is veranderd want jij bent er niet meer. Dat kan ik zo ontzettend navoelen: een paar jaren geleden is een goede vriend van me overleden . Hij kreeg een hartaanval in de bergen. Ik heb samen met hem gestudeerd en op de barricade gestaan en we zijn elkaar daarna kwijt geraakt maar hebben elkaar op magische wijze acht jaar geleden weer teruggevonden. Een hele innige vriendschap is ontwikkeld en hij is onverwacht overleden. Iedere twee dagen wil ik hem opbellen om te vertellen wat ik nou

weer heb meegemaakt en dat kan niet. Hij is er niet meer. Ik was in hem en hij was in mij. Datzelfde geldt voor mijn vader, mijn broer, en omgekeerd. Wat is dat voor onzin dat we autonoom zijn? We zijn gedistribueerde wezens: een deel van onze complexiteit is dat we in anderen zitten en anderen in ons zitten. Als we dat willen beheren komen we in de eenzaamheid van de chip terecht, op het koude beton, waar we geen nabijheid ervaren. Het aangaan van die afhankelijkheid en het risico wat daarin zit (want het maakt je ongelooflijk kwetsbaar: wat moet ik zonder mijn vrouw, mijn kinderen), dat probeer ik te overdenken. Hoe kun je die kwetsbaarheid en die verdeeldheid, die afhankelijkheid niet als datgene beschouwen wat je vrijheid belemmert, maar als datgene wat in verbinding de rijkdom geeft. Dat is een stuk het moeras in en daar de intimiteit door het risico en kwetsbaarheid heen ervaren.

Het andere paadje is het spoor van het samenwerken tussen mensen. Het is een bijzonder vermogen van mensen dat ze in staat zijn om niet alleen om elkaar zo de dampen aan te doen maar dat we ook een inventief soortje zijn, in het verlengde van een lange evolutionaire erfenis. In het maken van dingen, de ambachtelijke vreugde van een goed stuk hout tot een mooie tafel timmeren, of een prachtige viool bouwen (allemaal voorbeelden van Richard Sennet in het boek: de ambachtsman) maar ook in het zorgen, het goed lesgeven, daarin is een contact met de realiteit die ons voortdurend begrenst. Hoe beter we worden in een vak, hoe meer je de wens en aandrang voelt om meer te leren. Hoe meer weerstand je overwonnen hebt, hoe meer nieuwe vragen en uitdagingen voor je opdoemen. Ik ervaar dat heel sterl: ik ben een matige tennisser maar net goed genoeg om steeds meer te willen. Het is een soort niet controlerende verhouding en het is geaard/concreet.

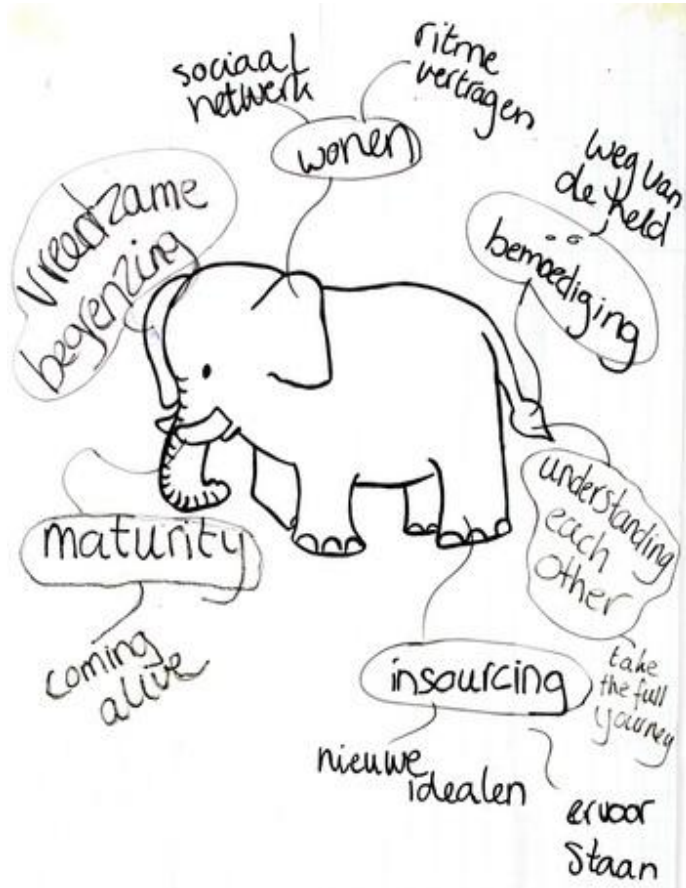
Het is ook betekenisvol voor anderen. Het omgaan met die weerstand, zegt Sennet, in een ambacht heeft een transfer naar menselijke relaties – hier zit impliciet een lijntje naar Benjamin die zegt dat de menselijke relatie afhankelijk is van de mate waarin we de ander niet controleren. Kunnen we de weerstand van het verschil van de ander uit houden? Dus het gaat om ambachtelijkheid maar ook de morele betekenis van werkpraktijken: iets betekenen wat het leven verrijkt van een ander. Niet door er geld aan te verdienen maar doordat je ervaart dat je iets kunt dat betekenisvol is. Een goed college geven, een goed coachingsgesprek hebben, een mooi concert geven, een goed restaurant runnen, dat wat anderen vreugde schenkt en even op een terpje helpt.

Wat mij dus hoop geeft is dat dit ergens tussen die chimpansee en de bonobo in zit. Je moet iets tot stand brengen in de wereld en er wordt een beroep gedaan op je intelligentie en dat is dan je sociale positionering, maar het is iets dat betekenisvol is voor een ander en daar is een bron van rijkdom die duurzaam is. Ik weet niet hoe het voor jullie is, maar op een gemiddelde dag denk ik dat ik zo twee of drie momenten heb dat ik het gevoel heb dat er iets gebeurt dat echt betekenisvol is. Dat betekent niet dat ik er morgen vier wil en volgende week zes. In tegenstelling tot het verlangen van miljonairs: als je één miljoen hebt schijnt er geen grotere drang te zijn om er twee miljoen te hebben. Het gaat hier om een ander soort rijkdom waar wij naar op zoek zijn en waar deze olifant om gaat. Hij is duurzaam niet alleen in de zin dat ie ons milieu niet belast, maar in de zin dat ie niet uit het moeras groeit, maar het moeras leefbaar maakt. En daar wens ik jullie heel veel sterkte mee.

De zes perspectieven in beeld

“Een aantal blinde mensen wilden gezamenlijk een olifant leren kennen. Eentje staat aan de voorkant van de slurf van het dier. Hij ervaart het dier als slurf. De ander trekt het aan zijn orden en ervaart het als oor. De derde heeft het staartje beet en denkt daar het zijne van. De vierde streelt de huid van het dier en noemt het een dikhuid. Verschillende mensen die het dier van verschillende kanten leren kennen en die de eigen visie voor de volle werkelijkheid aanzien. Als ze luisteren naar de anderen ontstaat er een totaalbeeld waarin de visies van de betrokkenen verdisconteerd zijn en waarbinnen zij hun eigen visie als waardevol maar beperkt herkennen. Dus zonder deze te absoluteeren.”

En dat is precies wat de sprekers van het leershuis hebben gedaan, wat resulteerde in deze olifant

Biografie van de sprekers

Rudy Vandamme (1958)

Rudy Vandamme is afkomstig uit het Vlaamse Oostende. Hij is zelfstandig onderzoeker, schrijver en leraar. Hij levert een bijdrage tot het ontwikkelen van vernieuwde vormen van communicatie, samenleven, hulpverlening, management, enz. Dit doet hij door hedendaagse inspiraties te verbinden met een bruikbare methodiek. Hij heeft een master in Psychologie (1980, KULeuven), Filosofie (1984, KULeuven), Socio-Culturele Antropologie (1996, KULeuven) en is internationaal erkend Master NLP trainer (2004, INLPTA). Hij is ook gecertificeerd bemiddelaar (Mediv, 2006) en gecertificeerd Transition Trainer (Findhorn, Eco-village Design Education 2009; Transition Town Train the trainer, 2010).

Hij concretiseert zijn werk via boeken, artikelen, voordrachten en opleidingen. Zijn meest recente werk heet: *De Vork, methodiek voor persoonlijke en maatschappelijke ontwikkeling* (2009). In 2009 lanceerde hij het Vandamme Instituut dat de ontwikkelingsgerichte benadering promoot. Momenteel doet hij een wetenschappelijk onderzoek rond 'co-creatieve kennisontwikkeling in het onderwijs' aan de Universiteit van Tilburg in samenwerking met het Taos Institute (www.taosinstitute.net).

www.vandammeinstituut.com/

Bram Moerland

Moerland studeerde wiskunde en filosofie aan de Universiteit van Leiden. Hij was docent cultuurfilosofie aan de Academie van Beeldende Kunsten in Rotterdam, aan de School voor Journalistiek in Utrecht en aan de Stichting Nederlandse Opleiding Hindoe Geestelijke in Den Haag.

Moerland werd vooral geïnspireerd door existentialisten als Kierkegaard, Camus en Sartre. Na de vondst bij Nag Hammadi van oude teksten uit de begintijd van het christendom, bleek tot zijn verrassing een opmerkelijke overeenkomst tussen het existentialisme en een vroege, verdwenen tak van het christendom, de gnostiek, met name over de thema's authenticiteit en vervreemding. Over die ontdekking schreef hij enkele boeken, waaronder *Schatgraven in Nag Hammadi, een inleiding tot de gnostiek* en *Schatgraven in Thomas, de oorspronkelijke betekenis van het Thomas-evangelie*. In zijn werk legt hij ook verbanden met westerse mystici als Eckhart en Johannes van het Kruis.

Op zijn website publiceerde hij 'Stapstenen voor spirituele groei', een hedendaagse herinterpretatie van de oude gnostiek.

www.brammoerland.com

Robin Brouwer (1960)

Robin Brouwer studeerde en doceerde filosofie en semiotiek aan de Universiteit van Amsterdam. In 2005 richtte hij samen met enkele collega's een wetenschappelijke werkgroep op om een kritisch onderzoek op te zetten naar de ideologie van het neoliberalisme. In 2008 verscheen onder zijn redactie de eerste bundel: *Liberticide. Kritische*

reflecties op het neoliberalisme (Uitgeverij IJzer, Utrecht). Momenteel wordt in samenwerking met filosofen Slavoj Žižek, Bernard Stiegler en Boris Groys gewerkt aan een tweede bundel.

Hij is verbonden aan het Instituut voor Filosofie waar hij zich bezig houdt met onderzoek en onderwijs, met name op het terrein van hedendaagse maatschappijtheorie en cultuurfilosofie. Verder is hij werkzaam als beleidsadviseur en analist voor overheden, instellingen en bedrijven en geeft hij met regelmaat gastcolleges aan verschillende academische instellingen.

web.me.com/whymacinize/Liberticide

Kees Voorberg (1947)

Kees Voorberg is sociaal-psycholoog en begeleidt groepsprocessen. Hij onderzoekt en ontwikkelt nieuwe benaderingen voor het werken met groepen. Hij is gespecialiseerd in psychosynthese en de dialoog.

Kees heeft zich verdiept in inheemse wijsheidstradities, natuurbeleving, taoïsme, de dialoogbenadering binnen lerende organisaties, community building, leiderschap en dwarsverbanden tussen deze verschillende invalshoeken. Langzamerhand is daaruit een nieuwe en eigen benadering ontstaan die focust op de ontwikkeling van collectieve intelligentie of de wijsheid van het geheel. Hij heeft zich vanaf 2002 gespecialiseerd in dialoogbegeleiding in organisaties, bij maatschappelijke initiatieven, op het terrein van interculturele en interreligieuze dialoog, in leef- en woonprojecten en op andere plaatsen

Hij ontmoet in de dialoog veel mensen die ook beseffen dat persoonlijke en maatschappelijke verandering nauw met elkaar verweven zijn. De dialoog is bij uitstek een plek waar die twee werelden elkaar kunnen ontmoeten en kunnen versterken. Momenteel schrijft hij samen met zijn collega Eelco de Geus een boek over dit onderwerp.

www.keesvoorberg.nl

Prof. Dr. Bünyamin Duran (1955)

Bünyamin Duran, afkomstig uit Turkije, is UHD in Economie, Theologie en Filosofie. Hij behaalde zijn B.A. aan de Theologie Faculteit van Dokuz Eylül Universiteit (1983) en aan de Economie Faculteit van Dokuz Eylül Universiteit (1984) een M.A. en Ph.D. in economie. Hij werd universitaire hoofddocent in 1991 en hoogleraar in 1997. Hij richtte de Faculteit der Economie in Bilecik, Dumlupınar Universiteit op en werkte daar als hoofd van de Afdeling Economie (1993-2001) en als decaan (1999-2000). Hij werd in 2001 voorgedragen als hoogleraar in Islamitische Filosofie aan de IUR.

Hij schreef diverse artikelen waaronder: *Dialogue between Christians and Muslims about globalizing technology*, Rozenberg Publishers (2010); Verder schreef hij boeken en artikelen over de filosofie van ethiek, filosofie van politiek, filosofie van geschiedenis en filosofie van religie in het Turkse taal. Zijn belangrijkste publicaties zijn: *Sosyoekonomik Degisme (Socioeconomic Change)*, ILKSAV, 1995; *Bilim ve Yeni Bilim (Science and the New*

Science), Istanbul: Nesil, 1995; *Sekülerleşme Krizi (The Crisis of Secularization)*, Istanbul: Timas, 1999; *Osmanlı Akılcılığı (The Rationalism of the Ottomans)*, Istanbul: Nesil, 1999.

www.bduran.nl

Prof. Dr. Harry Kunneman (1948)

Harry Kunneman studeerde in 1974 af in de sociologie aan de Universiteit van Amsterdam en promoveerde aan deze universiteit in 1986 in de wijsbegeerte op het boek *De Waarheidstrechter*. Van 1974 - 1989 was hij als universitair docent sociale filosofie verbonden aan de Faculteit Wijsbegeerte van de UvA, waar hij zich vooral bezighield met kritische theorie en in het bijzonder het denken van Jürgen Habermas.

In 1990 werd hij hoogleraar aan de Universiteit voor Humanistiek waar hij de leerstoel Sociale en politieke theorie bekleedt. Hij publiceerde een tiental boeken en bundels en vele artikelen op het gebied van de sociale theorie en de filosofie van de menswetenschappen, met in het bijzonder het postmoderne denken. Een van zijn bekendste werken is: *Vorbij het dikke ik* (2005). Zijn huidige onderzoek is vooral gericht op vragen rond postmoderne moraliteit, kritische menswetenschap en de vernieuwing van het hedendaagse humanisme. Sinds 2001 is hij voorzitter van de Humanistische Alliantie. Kunneman was van 2000-2004 rector van de universiteit van humanistiek.

www.uvh.nl